Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 23 (14223) ◆ 1990 чыл, январь 27, суббота ◆ 1925 чылда үндезилеттингеН ◆ Өртээ 3 көп.

БӨГҮНГҮ НОМЕРДЕ:

● Даамай хөөнөр чүге чедиргенил?

● Депутатка кандидатбиле интервью.

● Немец удуртукчунун салым-хуузунун дугайында.

● «Аяк шайны аартап ора...» Ээлчеглиг үндүрүлге.

СЭКП ТК-ның Россия Бюрозунуң, РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң

Совет Россияның улустарынга

КЫЙГЫРЫЫ

Эштер! Россияның салым-чолун, бистиң хөй национал-дыг бүгү Ада-чурттувустуң салым-чолун үнелээр бүгү кижилерге кыйгырыгны кылып тур бис.

РСФСР-ниң республика болгаш чер-чер Советтеринге силерниң тура-соруулары илергейлеп, төлөөлээр кижилер дээш боттарыңарның бадылаашкыннарыңарны март дөртте бээр болгай силер. Ол шилип алыышкынны харыысалгалыг ёзу-биле кылырынче, чоннуң чаагай чоруунга херек кырында бараан болуп, Россияның чаартынышкынын бурунгаарладып шыдаар кижилерни улус депутаттарынга соңгуурунче кыйгырып тур бис.

Россия Федерациязында нарын хөй айтырыглар бар. Автономнуг республикаларда, крайларда болгаш областарда, национал округтарда, хөй хоорайларда болгаш районнарда коллективтиг ажылдап кылдынган соңгулда мурнунуң платформаларының үндезини болган соңгукчуларның чагыларында ол дугайын база айыткан. Оларда тус бүрүзү онзагай хевирлиг-даа болза, ында нинтилешкек үүлдер эвээш эвес. Ол дээрге СЭКП ТК-ның совет улуска соңгулда мурнунуң Кыйгырыында үүлдер-биле дүрүм ёзугаар дүүшкек болуп турары-дыр, ол дээрге социализмни хөгжүдер, дең эргелиг совет улустарының эвилелин хевээр арттырын камгалаар болгаш чаа утка-шынар-биле сайзырадыр дээн үндезин күзел-дир. Россияжылар национал-ныдан хамаарылга чокка үүгле чаңгыс аай совет өг-бүленің составында кылдыр боттарын санап турар — Россияның соңгукчуларының кол чагыы чогум-на ында деп санап болур. Эде тургустунуушкун боттуг үре-түңнелдерин чоокку үеде бээр кылдыр ону республикага-даа, нинтизиннибиле чуртка шинтирлиг дүргедедир дугайында негелде чаңгыс аай болуп турар.

Ол платформаларда болгаш чагыларда чогумчалыг бүгү-ле үүлдерни СЭКП ТК-ның Россия Бюрозу, РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш Министрлер Чөвүлели деткип турар.

Республикада реформалар илдең-не калбарып турар — ук реформаларның херек кырында база бир боттанышкыны соңгулдалар-дыр. Россия өндүр улуг, ынчалзажок болган негелде база улуг. Төрээн чурттуң — Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң салым-чолу дээш Россияның төөгүлүг харыысалгазы дыка улуг. Россияның патриотизми, сагыш-сеткили болза национал талазы-биле бодун өрү көрдүнериңге көңгүс дүүшпес болгаш дүгжүп болбас-даа ужурлуг. Ынчаарга социалистиг күрүненің тургустунганынга, хожудаңгай чорукту ажып эртеринге, Ада-чуртту камгалаарынга, эде тургустунуушкунга россияжылардың салыышкынын чедир үнелевес болза, ол частырыг болур пиик.

Россияның улуетарын нүүлдээр, кандыг-бир онзагай, тамчык-ямбылыг байдалда ден оларны бурууладыр дээн оралдажыышкынная үндезин чок болгаш төлеп чок үүлдүр. РСФСР-де хөй нарын айтырыглар бар. Чурттакчы чоннуң сайгарылдыр тургустунганында таарымча чок угланыышкыннар, ооң бойдус байлактарын төтчеглеп келгениниң фактылары бүгүдеге билдингир. А болдунган хажыдыышкыннар, Сталининиң дерзин үүлгедиглери чогум-на Россияга чүден-даа артык аар согуушкун болган.

Орус чоннуң шаг-төөгүден бээр чурттан келген чери болур Кара хөрзүшүг эвес черниң айтырыглары кижилерниң сеткил-сагыжын дүвүретпейн турар деп бе? Кузбасста, Уралда, Волгада болгаш Байкалда, соңгу девискээрлерде экологтуг берге байдал тургустунган. Соңгу чүктүң, Сибириң болгаш Ыраккы Төөн чүктүң эвээш санныг улустарының салым-чолу сагыш-сеткилди дүвүредип турар. Россияның чамдык крайлары, областары болгаш автономнуг тургузуглары чурттуң өске регионнарындан социал талазы-биле илдең-не хожудан калган. Орус болгаш өскедаа улустарының төөгүзү болгаш бот-амыдыралы-биле холбашкан өндүр-чаагай үнелиг тураскаалдарны камгалаар болгаш катап тургузар дугайында айтырыг шыңгыызыбиле тургустунуп турар.

Эң чугула ол айтырыгларны шинтиолээри эде тургустунуушкунның оруунда турул турар. Үүгле социал эвес, харын национал чөптүг чорук чуртта улам-на бадыткаттынып турар. Бүдүн-бүдүн улустарга оларның чаагай ады-дедию эгиттинип турар. Амгы үеде болдунуп турар үүлдерни шынның бодунуң катап тургустунуп турары-дыр деп адап болур. Ол чорудулга бүгү улустарга, бүгү совет республикаларга, оларның аразында Россияга база хамааржыр. А шынныг чорук эрте-буруңгу шагдан бээр орус кижиниң эң-не үнелиг мөзүг-шынар талазы-биле дилеп тывышкыннарының үүлү болуп келген.

Хамаатыларның күзел-чүткүлдери, оларның бот-медерелиниң өзүлдези Россияның күрүне суверенитедин тодарадып турар бүгү эргелерни аңаа тыпсыр дугайында айтырыгны дарый тургузарын негеп турар. Күрүне эргелелдери, ооң иштинде эң колу — Дээди Совет эде тургустунуп турар. Республика парламентизин ийи палаталыг кылдыр эде тургусканы Россияның улустарының национал эргеажыктарының чогумчалыг төлөөлежилгезинге дүгжүп турар. Республиканың хөй-ниити организациялары тургустунуп турар. Бүгү республикаларның байлакшаан, бот-боттарын байлакшыткан культуразы, интеллектизи-биле холбаалыг калбак үндезин системалыг Россияның үзаан-бодал күүзү өзүп турар. Россияның Эртемнер академиязын тургусканы республикага улуг дузалыг болган. Республиканың чаа солуннары болгаш журналдары ажыттынып турар. Россияның телевидениези болгаш радиозу тургустунуп, информация агентствозунуң дугайында база чугаа чоруп турар.

Социал сорулгаларны шинтирлээринче эргилде экономикада илдең-биле көстүп турар. Ынчалза-даа нинтизнибиле улус ажыл-агыйында эргежок чугула дүргедээшкин болбаан. Республиканы хожудаашкындан каичап үндүрерил? ССРЭ-ниң улус депутаттарының ийнги Съездизиниң шинтирлери боттуг арганы ажыдып турар. Экономиканы экижидер талазы-биле чазактың саналдааны база Съезд үезинде долдуртунган улуг, чаа хевирлиг хемчеглери бистиң, ооң иштинде Россияның экономиказын чаа, амгы үениң орууне киириптер хоойлуларны хүлээп алырын дыка дүргедедириниң эргежок чугулазының дугайында Съездиниң чаңгыс демниг саналынга каттышкан. Ажылдап кылдынган хемчеглер тургустунган байдалдан үнериниң экономиктиг концепциязы-дыр. 1990 чыл ооң баазаүндезини болур ужурлуг. Хожудаашкын болдурбазы, чылдың планын күүседири — күш-ажылчы коллектив бүрүзүнүң патриотчу хүлээлгези!

Бот-акшаланыышкынче болгаш бот-эргелелче шилчилгени деткивишаан, РСФСР бодунуң экономиктиг күүзүн чиг эт курлавырларын долузу-биле боду баш билири дээш, республикалар аразының бараан солчулгазының дең үүлгүг болуру дээш, республика бүрүзүнүң эвилел бюджединче киирип турар акша-хөреңгизниң үүлү дең, а материалдыг чаагай чоруу күш-ажылчы салыышкынга дүгжүр болзун дээш идепкейлиг туржуп турар.

Бис—Совет Россияның чаартынган хевир-шынары, ооң улуг болгаш бичии хоорайларының, суурларының катап тургустунуушкуну, чурттарга тудуунуң дүргедээшкини болгаш чурттаар оран-бажыңның шынарын экижидери, чаагайжыды туттунган эмнелгелериниң, школаларының, кадыкшыл быжыглаар болгаш культура-чырыдыышкын албан черлериниң четкизин калбартыры дээш бис. Россияның ак-көк дээри, ооң арыг хемнери болгаш ногаан арга-эзимнери дээш база туржуп турар бис.

Бис—дең үнелиг харылзааларга, курлавырларны камныг ажыглаарынга болгаш оларны катап тургузарынга идир бээр ужурлуг бот-орулга-чарылга дээш бис. Ынчалза-даа ол дужун харап аңгыланыр чоруктуң барымдаазы, кэйы-даа талаларга ажыктыг интеграцияга доктар болбас ужурлуг. Национал аайы-биле аңгылаттынган девискээрде ёзулуг хосталга чок болгаш турбас-даа ужурлуг! Россия Федерациязы моон соңгаар кажан-даа чурттуң өске улус-чоннарындан хоорлуушкуннуң ханазы-биле аңгыланмас.

Бүгү-ле үүлдерге, ажылдап турар кижилериң болгаш пенсионерлериниң, бичии чаштарның болгаш аныяктарның, зерээженнериниң болгаш эр кижилериниң, өг-бүленің болгаш чааскаан артып калганнарының, эвээш санныг азы хөй муң-муң санныг улустарның байдалдарына хамаарышкан чөптүг чорукту доктаадып тургуспас болза национал чаартылга болдунмас, ооң болдунарының дугайында бодаан-даа ажыы чок. Маңаа уттундурганнар азы сеткили хомудап артын калганнар турбас ужурлуг. Корум-чурумну болгаш хоойлу-дүрүм сагылгазын бүгү талазы-биле быжыглаары эргежок чугула. Эде тургустунуушкунуң чайгылыш чок, быжыг тиилелгезин кижилерни болгаш улустарны аңгы-аңгы булунарже аңгылаштырып турар эвес, а харын каттыштырып турар үүгле ындыг чогаадыкчы ажыл-иш хандырып шыдаар.

Россия Федерациязының калбак-делгем девискээринде үүс ажыг улустар чурттап турар, ол аймак-көөк талазыбиле аажок нарын тургузуг болганда, улустарның эргелерин, национал тускайлаң чоруун кандыг-даа чугаа чокка хүндүлээри болгаш калбартыры, бот-боттарын билчири база найырал дээш ол туржуп турар. Ол автономнуг тургузугларның боттуг бот-тускайлаң чоруу, оларның арга-шинээзин бедидери дээш туржуп турар. СЭКП-ниң «Амгы үениң байдалдарында партияның национал политиказы» деп платформазын деткивишаан, россияжылар ону амыдыралга идепкейлин-биле боттандырары эргежок чугула деп санап турарлар, ынчанмас болза, ындыг аажок нарын айтырыг талазы-биле болуп турар үүлдерден чыдын каап болур.

Өг-бүле бүрүзү, хамааты бүрүзү кандыг-даа аймак-көөк аразында, Совет Эвилелиниң кандыг-даа черинге боттарын чоргаар кылдыр угаап-билип чоруурунга бүгү-ле таарымчалыг байдалдар бистиң нинтилеливиске турар ужурлуг. Боттарывыстың улустарывыстың эргеажыктарының дугайында бодап, ол дээш хөделип турзувусса-даа, бис шуптувус чуртувуска эп-чөпшээрежилгени, хамааты тайбыңны ыдыктыы-биле камгалаар ужурлуг бис.

Иштики айтырыгларны шинтирлээри-биле күрүненің даштыкы политиктиг ажыл-чорудулгазы дорт харылзаалыг. Каш чыл бурунгаар-ла совет өг-бүле бүрүзүнүң, Россияның өг-бүле бүрүзүнүң кырынга туруп келген хүн бүрүнүң чидиг айтырыы—Дайын болбас ирги бе?—деп айтырыг ам соңгаарлаттынган. Тайбыңның хөрээ быжыгын турар. Ынчалза-даа бис ол дээш угаан-сарыыл чок өөрүшкүже, тамчыктыг чыргалче кире бээрниден ырак бис. Болуп турар үүлдерни бодамчалыы-биле өөренип, сайгарып көрүп турар бис. Армия биске херек, ынчангаш россияжылар аңаа кандыг-даа чугаа чок хүндүткел, ону чогууру-биле быжыглаары, шериг албаныының ат-алдарын бедидери дээш туржур. Ооң-биле чергелештир моон соңгаар-даа тайбыңны хандырарда, хамыктың мурнунда политиктиг, дайынчы эвес аргаларны ажыглаары чугула.

Хүндүлүг ада-чуртташтар, Совет Эвилелиниң хамаатылары!

Силерни хөй-ниитиниң боттуг чугаалажылгазын быжыглаарынче болгаш хөгжүдеринче кыйгырып тур бис. Удур-дедир туруушкун эвес, а угаан-сарыылдыг дугуржулга-чөпшээрежилге, кайы-даа талаларга таарымчалыг аргаларны дилеп тывары херек. Чугаалажылганың эргежок чугулазын угаап-билири болза сөөлгү үеде хөй-ниитиниң чаа угаазылалгазының бирээзи-дир. Ажыл соксадыышкынныг үскүлежишкиннери, аймак-көөктер аразында берге байдалдарны, аңгы-аңгы хөй-ниити шимчээшкиннериниң, салгалдарның болгаш социал бөлүктерниң айтырыгларын чөптүг шиитпирлээринге ол үүл хамааржыр.

Бир эвес бистер шуптувус боттарывыстың күженнишкиннеривисти каттыштырар болзувусса, эде тургустунуушкун үүгле ынчан боттаныр. Бистиң чуртувус хөй-хей салгалдарының күш-ажылы, дери болгаш ханы-биле турбаан, ынчангаш ооң национал байлакшылын камгалап арттырары болгаш көвүдедири кижи бүрүзүнүң патриотчу хүлээлгези болур. Бистер заводтарның болгаш фабрикаларның, колхозтарның болгаш совхозтарның ажыл-ишчилерни, материалдыг болгаш угаан-бодал байлактарын тургузуп турар бүгү кижилерни кыйгырып тур бис. Бистиң ажыл-хөрээвисти бистен өске кым-даа кылын бербес —ол дугайын утпаалыңар, үениң негеп турарын ёзугаар ажылдаалыңар!

Социализмниң эгезинге турган, ону чеиссээн холунга тудуп алгаш камгалап турган, улус ажыл-агыйын катап тургузуп турган, чаа-чаа районнарны тургуспушаан, курчерлерни шиңгээдип ап турган кижилерге бистиң сөзүвүс бо. Силерниң үлегер-чижээңер чуртту революсчу ёзу-биле моон соңгаар улам чаартырының хөрээнге бараан болзун.

Россияның аныяктары! Республиканы сегидип хөгжүдери, адаларывыстың чуртун катап тургузары — амгы үеде ооң бедик патриотчу хүлээлге чок.

Угаан-бодал күш-ажылынын кижилеринге бистиң кыйгырыывыс: бедик мөзүг-шынар идеалдарын болгаш гуманизмни катап тургузарынга база бужар-бак болгаш ыядыр арын чок үүлдерни ойтур шаварынга хөй үүлдерни кылын болур силер. Россияның хөй национал-дыг культуразы долу судалдыг хөгжүзүн дээш СЭКП ТК-ның Россия Бюрозу, РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш Министрлер Чөвүлели бүгү үүвени кылыр болгаш чоннуң чогаадыкчы чоруун деткинр.

Иелер болгаш бичии чаштар — бистиң онза сагыш салыр үүлүвүс болур. Өг-бүле амыдыралының идегелдиг кадагалакчылары не хөрээженнер, ургуларыңарның болгаш чоок кижилериңерниң дугайында, тайбың-чаагай амыдырал, бот-боттарын деткижин дузалажыры болгаш чөптүг чорук кажангызындан артык негеттинин турар бистиң ниити өг-бүлевистиң дугайында айтырыгларже боттарыңарның шаг-төөгүден бээр уламчылап келген сагыш салыышкынныңарны угландырыңар. Республиканың удуртулгазы өг-бүле айтырының бодунуң ажыл-чорудулгазының төвүнде тургузуп турар. Хөрээженнериниң күш-ажылын чиигдиринге дүүштүр ооң хүлээп ап турар шинтирлери нинтилелдиң социал болгаш мөзүг-шынар кадыкшылын хандырарынга дузалаар.

Бо үеде дүшкүүрлүг байдалдыг боон турар Азербайджанның болгаш Армениянның улустарынга бистиң акыдуңма сөзүвүс бо. Национал аразында чөрүлдээлериниң өлүм-чидимниг уржуктарының дугайында медээлерни сеткил-чүрээвистен ханы кажыдал-биле дыңнап тура, бистер Россияның улустарының өмүнээзинден угаан-сарыылдыг болурунче силерни кыйгырып тур бис—боттарыңарның ургуларыңарның, аваларыңарның, дуңмаларыңарның болгаш кадайларыңарның салым-чолу дээш өлүм-чидимни соксадып көрүңер! Чаагай күзел-соруктуң тиилеп үнериниге бүзүрээр бис.

Россияның коммунистери! Силерге онза харыысалга опаажыр. Боттарыңарның хөй-ниитичи болгаш күш-ажылчы идепкейлиг чоруулар, чаартылга чорудулгаларынга кызымаккай киржилгеңер-биле ниитилелдиң кол каттыштырыкчы күжү болур партияның ат-алдарын болгаш чаңгыс эвин быжыглаңар, СЭКП—улустуң партиязы болгаш чонга бараан боон турар партия деп үүвени ажыл-хөрээңер-биле бадыткаңар!

Соңгукчуларны хамааты хүлээлгезин күүседириниче кыйгырбышаан, оларның мөзүг-шынар сеткил-хөөнүнге идегел салып, кыйгырып тур бис: Россияга ынакшыл, аңаа идегел, шаг-төөгүден бээр күш-ажылга ынак болгаш буянныг чорук, совет Ада-чурттуң бүгү оске улустарынга акы-дуңмалышкы сеткил силерге кажан-даа база бүгү үүвеге шимчедикчи күш боон чорзун.

Чаартының турар Россияның материалдыг, угаан-бодал болгаш мөзүг-шынар эртине байлактарынга салыышкын кирип шыдаар кижи бүрүзү, ону кылып бүдүрээн!

СЭКП ТК-НЫҢ РОССИЯ БЮРОЗУ

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ

РСФСР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ

НЕГЕЛДЕ: ХАНДЫРЫЛГА

Мал ажылының продукциязын бүдүрерин база садарын көвүдедир

1989 чылда мал ажылының продукциязын бүдүрерин база садарын көвүдедир, малдың баш санын өстүрер, ооң онча-менди кадагалалын хандырар талазы-биле районнарның болгаш совхозтарның социалистиг чарыжының түннелдерин СЭКП обкомунуң бюрозу, республиканың Министрлер Чөвүлели, профоблчөвүлел, ВЛКСМ обкому чугаалажып көргеш, бо айтырыг талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

СЭКП ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин боттандырар дээш, республиканың агроүлетпүр комплекизинің күш-ажылчы коллективтери 1989 чылда ажылдавышаан, мал ажылының продукциязын бүдүрерин база садарын көвүдедир, малдың баш санын өстүрер, ооң менди кадагалалын хандырар талазы-биле чамдык эки түннелдерни чедип алганын доктаалда демдеглээн. Сүттү бүдүрери 1988 чылдаазынга дениээрге, 1,5 хуу, дүктү — 3,6 хуу, чуурганы — 0,4 хуу көвүдээн. Эзт саларының чыл планы 101,4 хуу, сүттү — 100,6 хуу, дүктү — 100,8 хуу күүсеттинген. Малды болгаш күшту саткан хемчээли 4 хуу улгаткан, сүттү — 1,8, дүктү — 4,8, чуурганы — 2,3 хуу көвүдээн. Ол чорук беш чылдың дорт чылдарында мал болгаш куш садарын 3,3 муң тонна, сүттү — 5,4 муң тонна, дүктү — 42 тонна (арыг дениизи-биле) ажыр күүседир болгаш он бирги беш чылдың ортумаа-биле чылда хемчээлинге дениээрге, малды садарын 14,6 хуу, сүттү — 24,7 хуу, дүктү — 2,6 хуу, чуурганы — 1,9 катап өстүрер арганы берген. Беш чыл планының сөөлгү чылынга уткуштур белеткел ооң-биле кылдынган.

Мал ажылының продукциязын бүдүрерин база садарын өстүрери 1989 чылда колдуунда интенсивтиг факторларның күсели-биле чедип алдынган. Бир инекке онааштыр сүт саалдазы 167 кг немешкен болгаш ортумаа-биле 1907 кг болган, дүк кыргылдазы 6,1 хуу, дагаа бүрүзүнден чуурга алыры — 3,5 хуу көвүдээн. Малдың чамдык хевирлериниң хонукта ортумаа-биле дужаалда дениизи оскен.

Малдың баш санын дагын өстүрер талазы-биле чамдык дээре түннелдер чедип алдынган. Бызааларны, хураганнарны, анайларны, кулушнарны доруктуруп, мен-ли алыры көвүдээн. Малдың бүгү чүзүн аайы-биле хорамчазы 12 хуу кызырылган. Мыйыстыг бода малдың баш саны барык 2 муңга немей өскен, хой болгаш өшкүнүң — 30,3 муңга азы 3,2 хуу, чылгы малдың — 3 хуу көвүдээн. Бүдүрүлге харылзааларын экижидер, күш-ажылды организастаарының депшилгелиг хевирлерин — керээни, аренданы, кооперастаашкынны шиңгээ, дип алыр, интенсивтиг технологияларны нептередир талазы-биле ажылдар чоруп турар.

Малчыннарның күш-ажылының болгаш амыдыралчурталгазының байдалдарын экижидер талазы-биле хемчеглер алдынып турар. 1989 чылда 104 чурталга бажыңын, 86 чунар-бажыңны хойжуларга, ийи бажыңны малчынларга тудуп берген, хойжуларның 128 турлаг коданнарын электри-биле хандырган; 800 бажыңны инек кирер механизастаттынган 4 кажааны, 29 муң хой, өшкү кирер 80 кажааны тутканы.

Ажылга эки түңнелдерни Кызыл болгаш Чөөн-Хемчик районнарның, «Тиилелге», «Көк-Тей», «Эйлиг-Хем», «Революцияның чалбыыкы», «Таңды сыны» совхозтарның болгаш «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының малчыннары чедип алган.

Ооң-биле чергелештир, мал ажылының ажыктының бедидер талазы-биле СЭКП райкомнарының, райкүүскомнарның, Тываның агроүлетпүр эвилелиниң, районнар АҮК-теринин, хай совхозтар удуртукчуларының болгаш специалистериниң ажылында шыңгыы четпестер бар. Чуурга садарының планы республикада ниитизи-биле күүсеттинмээн, а «Совет Тыва», «Бүрен», «О-Шынаа» болгаш «Кызыгаар» совхозтарның коллективтери мал ажылының продукциязының чаңгыс-даа хевириң садар планны күүсетпээн. Мал ажылының продукциязын садарын Каа-Хем болгаш Тожу районнар 1988 чылдаазындан эвээжеткен. Мал болгаш куш садарының планын Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Тожу, Тес-Хем районнар болгаш 25 совхозтар, сүттү садарын — Бии-Хем болгаш Тожу районнар, 15 совхозтар, дүктү — Өвүр, Таңды, Эрзин районнар болгаш ажыл-агыйларның хой нуруузу күүсетпээн. Мал болгаш куш садарының хемчээлин Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга районнар, сүттү — Бии-Хем, дүктү — Өвүр, Эрзин районнар эвээжеткен. Бир инектен сүт саарының хемчээлин Бай-Тайга, Сүт-Хөл, Бии-Хем болгаш Тес-Хем районнарда, бир хойдан дүк кыргылдазын — Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Сүт-Хөл, Эрзин, Тес-Хем районнарда база эвээжеткен. Эрзин болгаш Сүт–Хөл районнар бызааны, Өвүр район —хураганнарны эвээш алган. Малдың бүгү чүзүн аайы-биле хорамчазы Улуг-Хем районга хөй болган. Малдың ниити хорамчазы республикада хөй болуп турар. Мыйыстыг бода малдың баш санын Улуг-Хем, Бии-Хем, Эрзин районнар, хой, өшкүнүң — Таңды, хаваннарның —Каа-Хем, Таңды, Сүт-Хөл районнар эвээжеткен. Тожу районуң ажыл-агыйларында иви малдың баш саны дыка кызырылган.

СЭКП-ниң чамдык райкомнары, райкүүскомнар, агроүлетпүр каттыжыышкыннарның болгаш ажыл-агыйларның удуртукчулары, совхозтарның партия, профэвилел болгаш комсомол организациялары ажылын шиитпирлиг ёзу-биле ам-даа эде тургуспайн, мал ажылын, керээни, аренданы болгаш кооперацияны хөгжүдер талазыбиле хүлээп алдынган комплекстиг программаларны четпес күүседип, малчыннарның амыдыралының социал хандырылгазының дугайында эвээш сагыш салып турар. Малчыннар ортузунга организакчы болгаш кижизидикчи ажыл кошкак чоруп турар. Мал ажылының мурнакчыларының — «100» болгаш «3000» республика клубтарының кежигүннериниң малдың продуктулуун шиитпирпирлиг бедидер дугайында инициативазын хөй районнарда ам-даа деткивээн. Социалистиг чарышта ёзу-хевир барымдаалаар чорук амга чедир чайлаттынмаан.

Бии-Хем, Эрзин, Кызыл, Мөңгүн-Тайга районнарның чамдык совхозтары мал кыштаглаашкынына уткуштур мал чемнериниң курлавырларын эвээш белеткээн. Республиканың хой ажыл-агыйлары мал кажааларын, мал чемнерин белеткээр цехтерни болгаш кухняларны кыштаглаашкынга уткуштур четпес кылдыр белеткээн чорук 1989 чылдың дөртүү кварталының түңнелдеринге багай салдарлыг болган.

Мал ажылының продуктуларын бүдүрер база садар, малдың баш санын өстүрер, ооң менди кадагалалын хандырар талазы-биле социалистиг чарыштың негелделерин күүсеттээни-биле холбаштыр мурнуу зонаның районнарынга, а ол ышкаш совхозтарынга шаңналдарны тывыспас деп шиитпирлээн.

1989 чылда ажылдың түңнелдерин ёзугаар социалистиг чарыштың тиилекчилерин тодаргайлаан болгаш тиилекчи болган совхозтарга СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң, ВЛКСМ обкомунуң шилчиир кызыл туктарын 500 рубль түңнүг акша шаңналы-биле кады тыпсырын доктаатган.

Төп зонадан

«Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйның коллективинге — эзт бүдүрерин ол коллектив 1988 чылдаазынга дениээрге, 19,6 хуу, сүттү — 0,9 хуу, дүктү —21,3 хуу көвүдеткен, эзт болгаш сүт садарын 105 хуу, дүктү — 100 хуу күүсеткен, малдың баш санын бүгү чүзүн аайы-биле өстүрерин хандырган болгаш малдың хорамчазын эвээжеткен.

Барыын талакы зонадан

«Эйлиг-Хем» совхозтуң коллективинге — дүк бүдүрерин ол коллектив 1988 чылдаазынга дениээрге, 26,5 хуу көвүдеткен, эзт садарының планын 120 хуу, дүктү —126,5 хуу күүсеткен болгаш оларның хемчээлиниң тус-тузунда өзүлдезин 4,4 хуу болгаш 38,9 хуу кылдыр хандырган, малдың баш санын бүгү чүзүн аайы-биле 11,9 хуу өстүрерин чедип алган.

Ферма, хойжу бригада, кооператив бүрүзүнүң, аренда звеноларының 1989 чылда канчаар ажылдаанының түңнелдерин бүгү талалыг анализтээрин, мал ажылының продукциязын бүдүрер база садар планнарның күүсеттинмээнинин, ооң темпилериниң кудулаанының, малдың баш санының болгаш продуктулуунуң эвээжээнинин чылдаганнарын тодаргайлаарын СЭКП обкомунуң болгаш республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң, ВЛКСМ обкомунуң шилчиир кызыл туктарын 500 рубль түңнүг акша шаңналы-биле кады тыпсырын доктаатган.

Төп зонадан

«Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйның коллективинге — эзт бүдүрерин ол коллектив 1988 чылдаазынга дениээрге, 19,6 хуу, сүттү — 0,9 хуу, дүктү —21,3 хуу көвүдеткен, эзт болгаш сүт садарын 105 хуу, дүктү — 100 хуу күүсеткен, малдың баш санын бүгү чүзүн аайы-биле өстүрерин хандырган болгаш малдың хорамчазын эвээжеткен.

Барыын талакы зонадан

«Эйлиг-Хем» совхозтуң коллективинге — дүк бүдүрерин ол коллектив 1988 чылдаазынга дениээрге, 26,5 хуу көвүдеткен, эзт садарының планын 120 хуу, дүктү —126,5 хуу күүсеткен болгаш оларның хемчээлиниң тус-тузунда өзүлдезин 4,4 хуу болгаш 38,9 хуу кылдыр хандырган, малдың баш санын бүгү чүзүн аайы-биле

СОҢГУКЧУЛАРГА ТАНЫШТЫРГАН

Кызыл № 870 девискээр-соңгулда округунуң талазы-биле РСФСР-ниң улус депутадынга кандидат, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Е. Серяков-биле соңгукчуларның ужуражылгазы Туранның «Колос» Культура бажыңында болуп эрткен.

РСФСР-ниң улус депутадынга кандидаттың допчу намдарын ооң бүзүреттирген кижизи З. Е. Шин чылганнарга таныштырган, март 4-те болур соңгулдаларда чоннуң төлептиг оолдар, кыстары дээш бадылаашкынны бээринче соңгукчуларны кыйгырган.

Ооң соонда депутатка кандидат Владимир Ефимович сос алгаш, бедик бүзүрелди көргүзүп, РСФСР-ниң улус депутадынга кандидат кылдыр депшиткен күш-ажылчы коллективтерге, соңгукчуларга четтиргенин илереткеш, бир эвес депутат кылдыр соңгуп алыр болза, ол бүзүрелди шыныктырар дээш бүгү күжүн, билиин харам чокка бээрин хүлээнин, бодунуң соңгулда мурнунуң программазын соңгукчуларга таныштырган.

Кандидат-биле ужуражылга хуралында районда хоочуннар көвүделиниң даргазы В. Макеев, Туранның № 1 ортумак школазының директору А. Ткач, «Кызыл тараачын» совхозтуң директору В. Лопато, Туранның АКМкызының механиги В. Шагарин, районнуң культура килдизиниң эргелекчизи М. Оюн болгаш өскелер-даа санал бергеннер.

Вячеслав МОНГУШ.

ХООЧУННАРНЫҢ ЭРГЕ-АЖЫЫ ДЭЭШ...

Депутатка кандидат-биле интервью

РСФСР-ниң улус депутадыныга кандидат, Тыва АССР-ниң социал хандырылга министри Сергей Дамбаевич Киров-биле бистиң чугаавыс хамаатыларныҢ пенсия хандырылгазынның дугайында ССРЭ-ниң чаз Хоойлузунуң күштүг болуп эгелээрин чон улуг идегел-биле манап турар деп домактын эгелээн. Шынап-ла, пенсия хоойлужудулгазында бөгүнгү бооп турар чаартылгаларны каргавыс-биле көрүп, ооң дорт херечилери бооп турар бис. Алдынып чорудуп турар бо бүгү хемчеглер күш-ажылдың хоочуннарының, пенсионерлериҢ болгаш инвалидтериҢ амыдырал-чурттаалгазының деңнелин, байдалын экижидериҢче угланган. Эрткен чылдың октябрь 1-ден эгелеп күштүг болуп кирген. «Чоннуң пенсия хандырылгазын болгаш социал ачы-дуза чедирилгезин экижидер талазыбиле соңгаарладып болбас хемчеглер дугайында» Хоойлу бар болгай. Ында көрдүнгенин ёзугаар бистиҢ республикада 13 мун ажыг пенсионерлериҢ ап турар пенсиязының хемчээлин 70 рубль чедир улгаттырган.

— СилериҢ удуртуп турар министерстволарының амгы үеде кол-ла кичээнгей салып турар айтыырыглары чүл? Бо дугайты чүнү чугаалап болур силер, Сергей Дамбаевич?

— Чугаавысты-даа амгы үеде шиитпирлээри негеттинип турар социал айтыырыглардан эгелеп алдывыс. Ынчангаш министерствоуң бо талазы-биле кылып чорудуп турар ажылдарын таныштырып көрейн. Моңу чедиишкиниг шиитпирлээри бистиң шугумда ажылдап турар кадрларывыстан кончуг хамааржыр. Ынчангаш үстүнде чугаалааның айтыырларже кичээнгейни угландырбас болза хоржок. Ажылдың харыысалгалыг участоктарынга амыяк кадрларны быжыглаарын практикалап эгелээн бис. Ооң түннели багай эвес бооп турар. Ажылдакчыларывыстың билиг-мергежилин доктаамал бедидер соруулга-биле, чуруттуң янзыбүрү хоорайларында ажылдап турар курстарже оларны өөредип чорударын организастаан бис. Сөөлгү ийи чылда бистиң ажылдакчыларывыстан 32 кижи мергежил бедидер курстарга өөренгеш келген. Бистиң шугумга ажылдаар дээди болгаш ортумак тускай эртемниг специалистер эргежок чугула деп чүвени өөренип көргеш, Свердловскийин юридиктиг институдунче үш, Челябинскийин техникумунче сес кижини өөредип чоруткан бис.

— Ажылыңарның алыс угланыышкының, соруулгазын алыр болза социал хандырылга албан черинге кижилерге кичээнгейлиг, оларның негелде-хомудалдарынга дыннангыр, сагыш-сеткили ажык, сагыш чованг[illegible]лдаар ужурлуг деп чон санап чоруур болгай. Бо талазы-биле байдалыңар кандыгыл?

— Ындыг харын. Ол-даа чөп айтыыг. Кижиниң шак ындыг мөзү-шынары бистиң ажылывыска кончуг чугула деп санап турар бис. Ынчангаш бистиң ажылдакчыларывыстың кижи бүрүзүнден бир дугаар негелде ындыг болур ужурлуг деп биилип чоруур мен. Бо талазыбиле байдал бисте ниитизинбиле багай эвес. Назылап кыраш, хүндүлүг дыштанылгаже үнген күш-ажылдың хоочуннарының, Алачурт дайынының киржикчилери хоочуннарывыстың черле ынчаш пенсия ап чоруур кырганнарывыстың сеткили кончуг уян улус-ла болгай. Ынчангаш оларның сеткилин хомудатпас херек. Бистиң ажылдакчыларывыс бо бүгүнү база-ла эки билип турарлар.

— Мооң мурнунда улустуң чугаазын дыңнаарга, «улуг пенсия ажылдап алыр дээш, ында ажылдай бердим ышкажыл» деп чугаалашкан чоруур-ла чүве болгай. Чаа Хоойлу ёзугаар ам кандыг болурул?

— Улуг пенсияны ажылдап алыр апаар харын. Сан талазы-биле алыр болза, кижи хөй ажылдаан тудум-на, а шынар талазы-биле алыр болза, шалыңы хөй болган тудум-на пенсия улуг болур. Херээжен кижи 20 чыл, эр кижи 25 чыл ажыг стажтыг болур болза, пенсияны шалыңының 55 хуузу хемчээллиг кылдыр санаарын Хоойлу төлевилелинде көрүп турар. Бо дээрге амгы нормадан 5 хуу бедик бооп турары ол. Ынчалза-даа үстүнде ажыл стажынга немештир бир чыл ажылдааргa-ла бир хуу немежип турар. Ынчалза-даа ол шалыңның 75 хуузундан ашпас болур.

— Чүге черле 75 хуу болу бергени ол? Бо сан кайыын тыптып келди?

— Пенсия назыны чедип турар үеде ажыл стажының ап болгу дег үстүкүзүн ап турарывыс ол. Чаа Хоойлу ёзугаар техникумга азы ПТУ-га өөренип турган үеви ниити ажыл стажынга саналтынар чүве болганда оолдар, уругларның ажыл стажы 15 харлыында-ла эгелей бээр. Назы-хар талазы-биле пенсияже үнер үеге чедир ооң ажыл стажы 40-45 чыл чедe берген турар ышкажыл. Биригээр чугаалаарга, 55 хуунуң кырынга ажылдаан бир чылы дээш бир хуу немежип чыдар.

— Партия обкомунуң пленумунга-даа, республиканың Дээди Совединин сессиязынга-даа кижилерже сагыш салыышкын дугайында бо-ла санал-оналыңар бергениңерни билир бис. «Буянныг ачы-дуза акциязы» база «Сагыш човаашкын» программалар база-ла силерниң министерствоуң шугуму-биле организастаттынган болгай. Бо талазы-биле чүнү чугаалап болур силер?

— Республиканың улус депутаттарының көдээ болгаш район Совединин бүрүзүнде «Сагыш човаашкын» программазын чогаадып кылгаш, бадылап каан чүве. Бай-Тайга, Бии-Хем, Кызыл, Тес-Хем база Эрзин районнарда ол программаны идепкейлиг боттандырып турарын айтып каайн. «Тинелге», «Шамбалыг», «Искра», «Мөген-Бүрен» дээн чижектиг совхозтар боттарының хоочуннарының пенсиязынга ай санында-ла 20-40 рубльди немей төлеп берип турар. Эрзин районуң ажыл-агыйлары бодунуң буянныг дыштанылгада кырган ажыл-ишчилеринге 100 рубльчин дузаламчы акшазын бир удаа бээр деп шиитпир хүлээп алган. Бай-Тайганың совхозтары пенсионер малчыларынга бажыннар тудуп берип эгелээн.

Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының, инвалидтериҢ база пенсионерлериҢ социал хандырылгазының, медицина, чуртталга-коммунал, амыдырал, садыг хандырылгазының, пенсионерлерни ажылга турузарының, ажыл кылып шыдавас бот хамаатыларны хандырарының база пенсионерлериҢ харылзаа хандырылгазының айтыыглары Социал хандырылга министерствозуңуң ажылдакчыларының доктаамал кичээнгейинде турып турар. Бо бүгүнү «Сагыш човаашкын» болгаш «Буянныг ачы-дуза акциязы» программаларда база көрүп каан. Бо программаларны боттандырып чорударынга чоо идепкейлиг кижилер турар. ПенсионерлериҢ болгаш инвалидтериҢ амыдырал байдалы экижидериҢе бичии-даа болза дуза болуп дээш банкыларда агар саннарны база ажыткан. Чоңдан кирген акша-тогерикти амыдырал байдалы берге чаңгыс бот кижилерге, инвалидтерге ниитики болгаш дашты-хеп саларынга чарыгаарны көрдүнген. Назылап кыраан 200 чыгам бот кижилерни болгаш инвалидтериҢ бажыннарынга барып, социал ачы-дузаны чедирип турар бис. Оны социал дузаламчы салбыралары боттандырып чорудуп турар.

— Кызылда интернат-бажың кырганнарга четчир деп санап турар силер бе? Пенсионерлерге болгаш инвалидтерге чурттаар орандажың айтырыын канчаар шиитпирлээр бодап турар силер?

— Кызылда интернат-бажың моон соңгаар чедишпейн баар деп баш удур санап көргеш, бо чылдан эгелеп ону алгыдыр тударын күрүне планында киритип алган бис. Шагаан-Арыг хоорайга 300 орунлуг интернат-бажыңны тудар кылдыр төлевилеп турар. РСФСР-ниң Социал хандырылга министерствозуңуң тускайлап үндүрүп берген акша-хереңгизиниң күсели-биле эрткен чылын Кызыл хоорайга 103 квартираны инвалидтерге болгаш күш-ажылдың хоочуннары пенсионерлерге берген. Ажыл-агый аргазы-биле чурттаар орандажыны тударын база ораладажып турар бис. Дерзиг-Аксының интернадында ажылдап турар ажылдакчыларывыс бажың-балгат-биле долу хандыртынган. Интернат-бажыңнарның ийи конторазын уруглар сады кылдыр эде дерээн. Оларның бирээзи-ле 25 орунлуг. Ынчангаш бо талазы-биле бир эки үүлдү кылган боор бис деп санап турар бис.

— РСФСР-ниң улус депутадынга кандидаттың чаңгыс мандадында 15 кижи бүрүткеткен болгай силер. Моон алгаш көөрге, РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Кызыл № 129 национал-девискээр соңгулда округунга демисел чидиг-ле болур хире аа, Сергей Дамбаевич?

— Чаңгыс мандатка ынча хөй кандидаттар бүрүткеткен болганда, демисел албан чидиг болур. Депшиттиргеи болгаш бүрүткеттирген кандидаттарның аразында кандыг-даа мергежилдиг кижилери бар бис. Округтуң соңгукчулары-биле ужуражылгаларывыс эгелей берген. Баштай-ла Тыва АССР-ниң агроүлетпүр эвилелиниң коллективи-биле ужураштым. Ужуражылышкынар үезинде соңгукчулар хөй айтыырларны салып турар. Соңгулдалар хүнүнге чедир хуусаа ам-даа бар. Кандидатурамны депшидип үндүрген болганымда, РСФСР-ниң улус депутады болур дээш тутчур апаар мен.

— РСФСР-ниң улус депутадынга соңгуттуруптар болзуларза?...

— Чоннуң аъш-чем-биле хандырылгазынче улуг кичээнгейни салыр мен. Социал-культура объектилериниң ажылын экижидеринче бүгү күжүмүңү мөөңнээр мен. Оон аңгыда соңгулда мурнунда соңгукчуларның берип турган чагыглары база бар болгай. Оларның күүселдезин чедип алыры депутат кижиниң дорт хүлээлгези деп санап чоруур мен.

РСФСР-ниң улус депутады болур дээш демиселге чедиишкиниг болурунарны күзеп тур бис, Сергей Дамбаевич! Интервью бергениңер дээш четтирдивис.

Интервьюну бистиң корр. Манай-оол ОЮН кылган.

ЧӨВҮЛЕЛДЕР БАЗА БАР

Ак-довуракчылар Тыва АССР-ниң Дээди Совединге 6, хоорай Совединге 45 төлептиг оолдар, кыстарын депутаттар кылдыр соңгуур. Калбак демократияның, ажык-чарлыг чоруктуң амгы үе-чадазында чамдык округтардан элээн каш кандидаттар депшиттирген болгаш бүрүткеттирген. ДээрелериҢ дээрезин соңгукчулар боттары шилиг алыр. Амгы бо хүннерде Тыва АССР-ниң Дээди Совединин депутаттарының кандидаттары-биле ужуражылгалар № 3 орук-тудуг, септелге орук-тудуг эргелелдеринге, автобүдүрүлгеге, ажылчын хандырылга килдизинге, № 2 ортумак школага болгаш өске-даа улуг коллективтерге организастыг бедик деңнелге эрткилээн. Кандидаттар боттарының программаларын чугаалап берип, соңгуптар болза, соңгукчуларының чагыгларын күүседип, идегелин шыныктырарын аа заан.

Комбинаттың парткому партияның область организациязының политиктиг платформазын парторганизацияларга чугаалажырын организастап, боттандырар талазы-биле тодаргай хемчеглерни ажылдап кылган. Соңгулдаларны чедишкиниг эрттирериҢе парторганизацияларга, күш-ажылчы коллективтерге организастыг болгаш политиктиг ажылдар чорударынга практиктиг дуза кэргүзер 12 кижи составтыг тускай комиссияны тургускан. Оон аңгыда соңгулда мурнунуң кампаниязының үезинде партил, хөй-ниити организацияларының ажылын чаңгыс аай углап башкарар 6 кезек черде чөвүлелдер база бар.

Хоорайның девискээринде 6 соңгулда участоктарының чанында агитпунктулар тургустунган. Иштин дериир, шимеп каастаарынче, политинформаторларны, агитаторларны четчелеп, өөредиглиг семинарны эрттирериҢче кол кичээнгейни угландырган.

Александр ХЕРТЕК.

ОЛАРНЫ ДЭЭШ БАДЫЛААР

Эрткен чылдарда Кызыл-Чыраа көдээ Совединин девискээринге 25 соңгулда округтарындан 25 депутатты депшидип турган, ындыг-даа болза, көдээ Советтиң девискээринде «Кызыгаар» совхозка экономика, чамдык социал айтыырлар эки-ле шиитпирлеттинмейн келген. 1989 чылдың түннели-биле совхоз көргүзүглер аайы-биле планын чаңгызын-даа күүседип шыдавайн барган.

Чуртта калбарган эде тургустунуушкунга идиг алгаш, көдээ Советтиң соңгулда комиссиязы 1989 чылдың ноябрь 30-де Кызыл-Чыраа көдээ Советтиң девискээринге чүгле 15 соңгулда округун тургускан. Бо чылдың январь 12-де депутатка кандидаттарның бүрүткээшкини бүрүнүбиле доозулган.

15 соңгулда округундан депутаттың кандидадынга 19 кижи депшиттиргеш, бүрүткеттирген.

Бүрүткеттирген депутаттың кандидаттары шупту 19 кижиниң СЭКП кежигүнү — 9, ВЛКСМ кежигүнү — 2, херээжен кижилер —11, ажылчынар—9, албан-хаакчылар—10.

Бо хүннерде бүрүткеттирген депутаттың кандидаттары боттарының округтарынга кылып чорудар ажылдарының программазын бүзүреттирген кижилери-биле кады таныштырып, ужуражылгаларны эрттирип турарлар. Соңгукчулар оларның программазын, ажыл-чорудулгазын бо хүннерде бүгү талалыг сайгарып, түннеп турарлар.

Дадар-оол МОНГУШ.
Кызыл-Чыраа көдээ Совединин соңгулда комиссиязының даргазы.
Тес-Хем район.

Часкы тарылгага белеткел

ДААМАЙ ХӨӨННЕР ЧҮГЕ ЧЕДИРЕРИЛ?

Үрезин чедишпес ● Арыглаашкын саадаан ● Техника белен эвес

Чылдың эргилдезин чылдырар, доктаадыр шаавыс чок. Кыштың санныг хонуктары эртер, часкы тарылга келир. Анаа хынамчалыг белеткенир болзувусса, чаагай дүжүттү ап болур бис. Бо дугайын Бай-Тайга районнуң тараажылары, механизаторлары, чер ажылының специалистери, совхозтар директорлары-даа эки билир. А херек кырында канчыгыл, ынчаш?

Чоокта чаа ук районга барып, агроүлетпүр каттыжышкынының кол агроному Кызыл-оол Хомушку база техниканың күрүне хайгааралының инспектору Александр Мандараа оларбиле ужуражып, часкы тарылгага белеткел кандыг чоруп турарын сонуургадым. Бо специалистер боттарында сан-чурагайларны, чижектерни көргүзүп, ниитизи-биле байдалды тайылбырладылар.

Районнуң 5 совхозунга 699 тонна тараа үрезини херек. А бөгүнде үруп белеткеп алганы 440 тонна, «Мурнакчы» совхозтан өскезинде чедишпес. «Бай-Тал» совхоз — Улуг-Хемде «Күш-ажылдың хостуу», «Кара-Хөл» биле «Кызыл-Даг» — Кызылдың сайгарылга баазазындан алыр дугайында дугуржулга барын бар, ынчалза-даа ону кажан, канчалдыр сөөртүү билдинмес. Бар үрезинни арыглап турары багай дээрзин кол агроном ажыы-биле тайылбырлады. «Тээли» совхозта арыглаан 136 тонна үрезинниң 60 тонназы ийиги, артканы үшкү, а «Мурнакчыда» 139 тоннаның шуптузу үшкү сорт болганын хынаалдалар көргүскен. «Бай-Тал» биле «Кызыл-Даг» эвээш үрезинин арыглап чадашкан.

Районга бо чылын интенсивтиг технология-биле 150 гектар черге тараа тарыыр, аңаа чажар шынарлыг үрезин чок. Ниити районнуң совхозтарынга олуртур 105 тонна картофель үрезининиң чартыын өске черлерден дилеп тыптынар, ийи ажыл-агыйның — «Мурнакчы» биле «Кызыл-Даг»ның үрезин шыгжаар складтары куруг. Ол культураны тарыыр арткан ийи ажыл-агыйда күзүн үрезинни далаш-биле урганындан, оон аңгыда чылыг режимин сагыыанындан ооң чамдыызы үрелген, ону үндүр төгер апаар.

Черни чемишчитпезинден Бай-Тайганың ажыл-агыйлары эн-не чавыс дүжүттү ап келгени билдингир. Совхозтарның директорлары, агрономнар олче сагыш салбастаан. Бо чылын тарылга шолунге минералдыг 850 тонна, органиктиг 17000 тонна чемишчидилгени чажарын планнаан. Сөөлгү медээ ёзугаар алырга, үүгле 2800 тонна өдекти аппарын төккен. А минералдыг чемишчидилге чеже бары орта билдинмес. Керээ-даа чарбаан.

«Кара-Хөл» совхоз мал чеми тарыырынга бодунуң девискээринде 540 гектар шөлдүг, аңаа немей «Тээлиниң» курлавыры 306 гектар шөлдү Дөң-Терек деп чердан берген. Кайы-даа шөлүнде чемишчидилге ажыглавайн келген. Ооң уламындан хөрүүшүн составы баксыраан, ынчангаш бо чылын ук ажыл-агыйга минералдыг чемишчидилгени 82 тоннаны чөпшээрээн, ону шыгжаар склады безин чок. Ол ышкаш техниказы-даа, өдек-даа бар хирезинде ону кара-хөлчүлер ажыглавайн турары элдептиг.

Бай-Тайга районда техника септелгези база дүвүренчиг. Ниити 97 тракторнуң алдан бири ажылдаар аргалыг. Септээр ужурлут 14 тракторнуң сезинге хол безин дегбээн. Т-150 маркалыг 14 тракторда артык кезектер чок. Районнуң эң улут ажыл-агыйы — «Тээли» совхозта техника септелгези дыка куду темпилиг. Аренда керээлиг коллективтерде быжыглаан техниканы септевес, боттары кылзын дээр хөөннер ол ажыл-агыйның удуртукчуларында бар. Ол ышкаш штат кызырар-ла чүве дээш, септелгеде тускай механиктиг база тутпайн турар-дыр.

Негелде ёзугаар техниканы чаңгыс черге мөөңнээр, шыгжаар ажыл «Бай-Талда» чүгээр. А «Мурнакчы» биле «Тээли» совхозтарда ол эдилелдер хар адаанда, чамдыызы бажыңнар чанында тургулаар. «Кызыл-Даг» гараж безин чок. «Көшкенде теве херек чок» дээри ышкаш, техниканы сезонда ажыглаан соонда душкан-на черинге каапар, кедизин бодавас, харыысалга чок чоруктуң чижээ ол болгай.

Совхоз бүрүзүнде агрономнар, инженерлер, механиктер-даа бар, олар ажыл толевирин ай санында чоогдап олурарлар, ынчалза-даа даамай хөөннерге алзып, хүн эрттирип турары совхоз директорларының, агроүлетпүр каттыжышкынының ажылдакчыларының негелде чогун херечилеп турар.

Февраль ай үнер. А Бай-Тайгада часкы тарылгага белеткел чүге оожумул? Шак мындыг байдал чүге чедирип болурун районнуң ажыл-агый органнары, совхозтарның директорлары, агрономнар, инженерлер чүге бодавас чоор. Үйгудан уштунза эки боор ийин.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шыннның» корр.).

ЧОГУУР ҮЕЗИНДЕ ДООЗАР ДЭЭШ

«Шекпээр» совхозтуң механизаторлары эрткен чылдың эгезинден тура, аренда керээзинче кирген. Чамдык бергедээшкиннер турза-даа, чаа эгелээшкин багай эвес түүнелдерин көргүскен. Механизаторларның техникага хамаарылгазы экижээн. кывар-чаар материалдар камнаттынган, артык кезектер шыгжамырда артып каар апарган. Кижи бүрүзү чежени чарыырыл, ол хирени бодунуң карманындан үндүрер апаар. Ынчангаш кижи бүрүзү камналгалыг болурун чедип алыр дээш кызымаккай чоруун көргүзүп турар. Аренда керээзи-биле ажылдап турар чамдык бригадалар, механизаторлар боттарының планныг онааалдаларын күүседкен.

Эки көргүзүглерни Бичетей салбырындан Элбек-оол Монгуштуң, Аянгатыдан Степан Ооржактың, Петр Саакпанның бригадалары, чыл түннели-биле чедип алган. Хову турлагларында октаттынган техника чок. Оларны совхозтуң септелге мастерскаязында сөөртүп эккеп алган. Ам часка эки хынамчалыг белеткенип, боттарынга быжыглаан техниканы септелгезин чорудуп, доозарының кырында келген. Бүгү техниканы септелгезин совхозта машина-трактор мастерскаязының эргелекчизи Мандан Бышкак-Караевич Сарыглар харыылап турар.

Совхозта бүгү марканың 31 трактору бар. Оларны механизатор бүрүзүнде быжыглаан. Механизаторлар аренда керээзи-биле ажылдап турар болганда техниканың септелгезин боттары кылыр апаар. Кижи бүрүзү септелгени ыяк кылып, шынарлыг чорударын бодап турар. Ол тракторга дөмей-ле боттары олуруп, чер чарып, тараа чаштырар болгай.

Эрткен чылдың дорт дүгаар кварталында боттарының мастерскаязынга дугуйлуг тос тракторну септеп алган. Аянгаты салбырының механизаторлары «Беларусь» маркалыг алды тракторну Кызыл-Мажалыкта септелге-техниктиг бүдүрүлге черинге барып, боттары септелгени чоруткан. Чамдык таварылгаларда артык кезектер чедишпези-биле Кызылдың районнар аразында септелге-техниктиг каттыжышкынының мастерскаязынче чорудар ужурга таваржыр. Т-150 маркалыг үш тракторну механизаторлар боттары чедиргеш, септедип алгаш кээрге, ооң шимчедикчи кеззэнде чедир кылдынмаан ажылдар бар болган. Катап септедип чоруткан. Ол черде септелгени хол дашты-биле кылып турары хомуданчыг. Аңаа септеттинип чеде бергеш, боду кожа туруп алгаш, хайгаарап турбас болза, чамдык артык кезектерни база уштун апаар таварылгалар бар. Ында турар септекчилер дүрген-не кылып каапкаш, үндүрерин бодаар. Шынар чок, хөй техника септээн болуп турар деп хомудалдар база бар болду.

Ам удавас ДТ-75 маркалыг ийи тракторнуң септелгези доостур. Ажылга ажыглап эгелээр. Тракторлардан аңгыда, көдээ ажыл-агый машиналарының септелгезинче ам-даа кирбээн. Ооң септелгезин эгелээр дээрге артык кезектер чок. Ам артык кезектер дилеп, өске районнарже болгаш Кызыл кирер ужурга таваржып турар.

Совхозта дортен ажыг түүк машиналары бар. Оларның түр септелгезин чолаачылар боттары кылып турар. КАИ ажылдакчыларындан сагындырыг албас дээш чолаачы бүрүзү кызып септеп ап турар. Техниканың бир-ле чери үрелик болурга, чолаачы-даа, механиктаа кижиге чованчыг. Малчын коданнарже, фермаларже түүк, суг сөөртүр машиналарны аңаа тургуспазыбиле хемчеглерни дарый ап турар.

Совхозтуң механизаторлары болгаш чолаачылары септелгени ой-шаанда доозар дээш бар аргаларны ажыглап, боттарының күзел-сорулгазын күүседир дээш ажылдап турар. Ниити септелгени март 4-те, соңгулдалар хүнүнге чедир доозарын хүлээнгеннер.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

СОВХОЗ ТӨВҮНГЕ УЖУРАЖЫЛГА

Тыва АССР-ниң улус депутадынга соңгулда чорудар Берт-Даг № 107 соңгулда округунуң даргазы В. Д. Эренчин сөс ап, соңгукчуларга соңгулда кампаниязына хамаарыштыр чүве чугаалаан. Ол соңгулда округундан Тыва АССР-ниң улус депутадынга кандидат Кара-оол Лопсанович Лапчаа база Валерий Чоодуевич Сүлдүм-биле Y. Шыпаа суурга соңгукчулар ужурашкан.

Кандидаттар боттарының соңгулда мурнунуң программа-платформалары-биле соңгукчуларны таныштыгаан. Кара-оол Лапчаанның программазы Чүргүй-оол Хомушку база «Таңды сыны» совхозтарның социал-экономиктиг хөгжүлдезинге эргежок үндезин чаартылгаларны кылырын кирген. А Валерий Сүлдүм тыва дылды школаларга сайзырадыр, аныяктарның күжү-биле тудуг-суурнуң хөгжүлдезин чедип алырын чугулалап турар.

Кандидаттар-биле ужуражылгага чагыг берген С. Самдар-оол, Ч. Шалык, А. Кунзекпен, В. Чурукпан ажылчын кадрлар дугайында айтыырыны көдүрүп, чугаалап турганы чөптүг. Кандидаттар чагыгларны хүлээп алган.

Моторк ТИРЧИН.

Тес-Хем район.

ИДЕГЕЛ

— Өвүрнүң Торгалыг хем чурттуг мен. Ында ортумак школаның сески класын доскаш, Кызылдың ийи дугаар ортумак школазынга өөренип, онгу классты доскан мен. Чажымдан-на Торгалыгның кыңгырааш үнүг шапкын суунуң бызаанчы дег аялгаларын дыңнап өстүм ийин— деп, харылзаа черинин инженери Валерий Таан-оолович Сандан чугаалай-дыр.

Кызыл хоорайда беш каът бажында автоматтыг телефон станциязының нарын дериглери бүдүрүлгениң эдиктирилгезин эртип, ында-мында хемнерниң суу дег шулурткайның, ой-тавында ажылдаары дыңналып тур. Кызылдың болгаш черле чурттун чүк-чүгүнден долгаан улустуң медээлери ол дээрзи мында билдинип турду.

Аныяк инженернин ажылдаар цеги улуг болгаш аажок делгем. Ажылдааарынга хостуг болгаш шөлээн-даа. Кадыр-кашпалдарлыг хемнер ишти сагындырар, бажын ханазы-биле деңнеш дериглелернин ажылдаарын инженер хайгаарап каап чоруп тур. Бо дээли эртемниг инженер тыва болгаш орус еске-даа эштери-биле харылзаа белдирлерин чыып, эптеп тургузушкан. Бо бажының үш, дөрт болгаш бешки каттарынга оларны тургузарынга ийи чыл ажыг уе эткен. Аныяк инженер Валерий Сандан ол ажылга бодунуң дузазын база чедирген.

— Бо чылын маңаа саналга техниказын ажыглалга киирер ужурлуг бис. Аңаа компьютерлерни ажыглаары көрдүнген — дээш, тургузуп эгелей берген техниказын көргүстү. Инженер оларны ажылдадыпты. Телевизорлар экраннары хевирлиг компьютерлерде бижилгелер, саннар көстүп келди. Телефонга улус «09» дугаар дамчыштыр айтыып келирге, телефонист кижи хоорайның ындыг кудумчузунда, ынча дугаарлыг бажында кижинин адын дептерде хөй санныг даңзылардан тыпкаш, адап бээр болгай. Ынчаар ажылдаарга кончуг шүүттүг болгаш берге. Бо инженер ам ол айтыып алыр албанның даңзызында кирген Кызыл хоорайның телефоннарының даңзызын чаңгыс арын пластинкага сыңыр бижидип каар. Ынчан «09»-че долгаан кижиге компьютерни ажылдадыптарга-ла, дораан-на экранга хереглээн телефоннуң дугаарын көргүзе кааптар, ону адай бээр.

Аныяк инженер Валерий Таан-оолович Сандан он чыл бурунгаар Новосибирск хоорайда харылзаанын электри-техниктиг институдун доскаш, Кызылдың харылзаа белдиринге инженерлей берген. Томаанныг, аныяк оол ажылынга кызымаан бадыткаан. Кызыл хоорайның улус депутадынга ийи удаа соңгуткан. Соңгукчуларының чагыгларын ёзугаар ол Кызылдың элээн каш кудумчуларынга радио шугумнарын кылып берген. Ам ону Кызылдың Чүльдүм № 14 соңгулда округунуң талазы-биле Тыва АССР-ниң улус депутадының кандидадынга депшиткен. Дээди эртемниг дуржулгалыг инженерге чоннуң идегели, бүзүрели улуг болганы ол дээрзи билдингир-дир.

Ондар ОХЕМЧИК.

ЧУРУКТА: Кызыл хоорайның харылзаа белдиринин АТС инженери Валерий САНДАН.

Авторнуң тырттырган чуруу.

ЧАГЫДЫП АП ЧАДАШТЫМ

Эргим редакция! Мен бо чылын «Шын» солунну үезинде чагыдып ап четтикпейн барган мен. Хүннүң-не эртеннеп турумда-ла, чыл төне берген. Четтикпээн улус ам-даа чагыдып ап болурун «Шында» чаплап каан болду. Оон амырай бердим. Харылзаа салбырынга чеде бергеш, айтырарымга, «бисте ындыг бижик келбээн» дээш чагыдылганы хүлээп албаан. Ол шын бе?

Бүдүн чыл дургузунда хомудап келир, кончуун аа. Силерге дыка буруулуг болдум.

Саяна МОНГУШ.

Кур-Чер суур.

РЕДАКЦИЯДАН. «Шыннның» бо чылче чагыдылгазы уламчылап турарын чүүндаа мурнунда дыңнадып каалы. Номчукчу Саяна Монгуштуң чагаазын алгаш-ла, республиканың «Союзпечать» даргазы Екатерина Карповна Шиляева-биле телефоннажып чугаалаштывыс. Кур-Чернин харылзаа салбырынче дарый долган, чагыдылганы хүлээп алыр дугайында айтыышкын бээрин аазаан. Ында чагыдылганы бо медээ солунга парлаттынмааанда-ла ап эгелээн болур ужурлуг. Ол харылзаа ажылдакчызы чагыдылганың чурумун амга чедир билбейн турары элдептиг-дир. 1990 чылдың чагыдылгазы уламчылап турар.

Хүндүлүг номчукчу Саяна, дыка хомудаваңар. «Шыннның» бо чылгы чагыдылгазын кылып ап болур силер. Чарлалды номчуп билип алганыңар кончуг шын болгандыр. Редакцияже бижип, тодарадып алганыңар дээш силерге четтирдивис. Январьда чагыдып четтигипкениер «Шынны» февраль 1-ден ап эгелээр.

Февральда чагыдып алдыңарза, март 1-ден эгелеп алыр силер.

Демократияга өөренип тур бис

БОТТАРЫ ШИЛИП АЛГАН

•Чажыт бадылаашкынның түңнели•

— Түге маңаа ажылдаксай бердиңер?

— «Тувинская правда»ға чарлал үнген түве. Чогум кая-даа ажылдааргa, меңээ домей-ле. Кайы-даа эмнелгеге шиитпирлээр айтырыглар чугула. Ажылдың байдалы база ындыг. Ынчангаш маңаа ажылдаар күзелим илередип келгеним ол.

Январь 17-де Кызыл районнуң эмнелгезинге кол эмчилеп ажылдаар күзелдиг кандидатуразын киргеннериң бирээзи. О. Шыырыпчыктың ук эмнелге коллективи-биле ужуражылгазынга баштайгы айтырыгга харыызы бо. Коллектив кежигүннери удуртукчузун шилип ап турар түве болганда, ооң ажыл-ишке болгаш амыдыралга эрткен оруунга хамаарышкан айтырыгларны ужуражылга киржикчилери улай-улай салгылаан. Ол бодунуң ажылдап эрткен чылдарын допчу намдары-биле холбап тургаш, ажыт-чажыт чокка допчу, тодаргай тайылбырлап берген. Амыдыралга деңгеени түве турар эвес. Ооң бир катап КАИ-ге эзирик тутурганын безин олар сонуургаан. Ол-бо болгаш өске-даа салдынган амыдыралчы айтырыгларга шын-на сеткили-биле харыылаан. Ынчалбас аргажок, түге дээрге «шивегейни чеже-даа чажырарга, дөмей-ле дежип үне бээр» дижир болгай. Ол кончуг шын. Интернационалчы коллектив-биле ажылдааргa харын солун болгаш бир янзы. Оларның бүзүрелин ажыл-ишке бадыткаары шилиттинген удуртунчудан кончуг хамааржыр. Ынчангаш бүгү талалыг айтырыглар салып, коллектив кежигүннериниң «шылгап» турганнары ол.

Кур-Чер суурда участок эмнелгезиниң кол эмчизи Т. С. Күжүгет, республиканың ИХМ эмнелгезиниң рентгенолог эмчизи Ю. К. Кузнецов олар база кандидатураларын киргилээн. Ужуражылга үезинде оларга база эвээш эвес айтырыглар салдынган. Бир эвес коллектив кежигүннери кол эмчиге бүзүрел, соңгуп аптар болза, баштай кандыг айтырыгларны чугулалап холга алырын, ооң өске кодуртүүп турар айтырыгларны демнежип тургаш, чоорту шиитпирлээрин кайызы-даа допчу чугаалаан. Мурнунда бо эмнелгеге кол эмчилеп ажылдап турган А. Н. Зайцев безин кандидатуразын катап киргеш, боду дүжүрүп каапкан. Александр Николаевич кол эмчиге түге ажылдавайн барганыл? Ону уктап сонуургаваан мен. Ол дээрге кижилериң боттарының хөрээ болбайн аан. Ынчалзажок ооң кады ажылдап орган оралакчызы У. С. Монгуштуң чугаазы-биле алырга, шөлөөлөөш үлаштыр бо ажылдан үнериниң билдириишкинин Кадык камгалал министерствозунче үш удаа киирген. Чөпшээрешкен. Александр Николаевич амгы хүннерде ол-ла эмнелгеде физиотерапевт эмчилеп ажылдап турар. Бо база-ла ховар мергежилдиг бирээзи.

Үстүнде адааным, кандидатуразын киирген үш эмчи кайызы-даа тускай дээди эртемниг, ажылдаан стажтары конкурстуң негелделеринге дүгжүп турар. Кол эмчиниң соңгуп алыр ёзулуг соңгулда январь 19-та болган. Райкүүскомнуң хуралдаар залынга район төвүнүң эмчилериннен аңгыда, 5 участоктуң, үш амбулаториянның база фельдшер-акушер пунктуларының эмчилери чыглып келген. Оларны дан. зы-биле четчелеп турда, хурал айыткан шагындан орантчок озалдап эгелээн. Комиссия даргазының оралакчызы Б.-Б. Н. Тараачы ооң составында чеди кижи соңгуткаными, ол кежигүннериң декабрь 19-тан бээр билдириишкин киргеннер-биле канчаар ажылдап келгенин допчу таныштырган соонда, О. К. Шыырыпчык, Ю. К. Кузнецов, Т. С. Күжүгет оларны база катап дыңнаарынче чалаан. Баштай-ла Олег Колович даңзы ёзугаар кыйгыртган. Ол мынча диген:

— Мурнунда ужуражылгага база менде кандыг-даа программа чок деп сагындырдым. Бир эвес соңгуп аптар болза, коллективтиң саналдарын дыңнап тургаш, кылыр ажылдарны планнап алыр сорулга салдынган. Ынчалзажок Кур-Чер, Шамбалыг, Суқпак болгаш район чоогунуң өске-даа эмнелгелеринге чордум. Кунгуртугда байдалды база билип алдым. Шынап-ла, материал-техниктиг бааза кайыдаа эмнелгелерде чегей. Ылаңгыя Шамбалыг, Суқпак суурларда эмнелгелерде автомашина шимчевейн турарындан, малчыннарга, эмчи хандырылгазы хожудап турар-дыр. Төпте эмчилериң көдээже үнүп, дуза чедирери чүгле саазын кырында артпышаанын эскердим.

Шынап-ла, ооң программаны коллектив кежигүннери-биле сүмележип тургаш тургузуп алыр деп турарынга бодум хуумда каттыжар мен. Сөөлгү үеде кандыгдаа удуртукчуну ажыкчарлыг болгаш демократтыдылга байдалынга соңгуп алырда, программа дижир апарган. Бо база ажылдын чаа хевири-ле ыйнаан. Ынчалзажок чон мурнунга улуг аазаашкын кылыр бетинде, баштай ханы өөренип, оларның саналдарын дыңнап, ажылды караа-биле көргеш, ам программазын демнежип тургузары дузалыг деп санаар мен.

Арткан кандидатуралар база канчаар ажылдаарын чугаалааннар. Ынчалзажок оларның саналдарынга доктаавайн, бо үш кандидатураны чажыт бадылаашкынче киирген көрүптээли. Чажыт бадылаашкынының түңнелинде, 173 кижиден О. Шыырыпчык дээш 93 кижи бадылаан. Ынчангаш ол өске ийн кандидатурадан хөй санны ап, кол эмчиге соңгуттурган. Берге болгаш харыысалгалыг ажылга бүзүреттирген эмчиге түгле эки ажылдаарын күзеп каайн.

Сиринмаа ЧООДУ.

МЕДЭЭЛЕР

ҮШ МУҢЧУЛАР НЕМЕШКЕН

Таңды районда «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының төп сүт-бараан фермазының коллективи эрткен чылын эрес-шудургу ажылдаан. Сүттүң нинти чылдазын ол коллектив 102 хуу күүсеткен. Бо көргүзүг чылда планнаанындан 44 тонна хөй болган. Олар ынча тонна сүттү ажыр бүдүрген, аңаа саанчы бүрүзүнүң киирген үлүү улуг болган.

Малдың ажаалдазын, чемгерилгезин экижидип, оларга немелде чемин берип келгениниң түңнели ындыг болган. Ооң түңнелинде саалданың деңнели база бедээн. Ферманың саанчылары бир саар инекке онааштыр 3155 кг сүттү саган.

Коллективте он тос саанчының иштинден 13 кижи бир инектен-не 3000 килограммдан эвээш эвес сүттү саап, чыл эгезинде алган хүлээлгезин ажыр боттандырган. Эң эки түңнелди саанчы Вера Балдан көргүскен. 3657 кг сүт — ооң бир инектен-не саап алганы ындыг.

(Бистиң корр.).

ЧАГЫГЛАР КИРГЕН

Тыва АССР-ниң улус депутадынга Чыргаландының № 110 соңгулда округунга кандидаттар — Чыргаланды ортумак школазының директору Нина Ивановна Арина, «Чодураа» совхозтуң директору Көгел Максимович Сувандин олар-биле соңгукчуларның ужуражыышкыны болуп эрткен.

Бүзүреттирген кижилер Тыртыймаа Балдан биле Василий Аралдин тус-тус дыңнадыглар кылган.

Тыва АССР-ниң улус депутадынга ийи кандидаттың программаларын аңаа чыглып келген үш үс ажыг соңгукчу хүлээп алган. Кандидаттарга он үш соңгукчу чагыгларын берген. Оларның аразында музыка болгаш спорт школаларын, участок эмнелгезин, хеп чуур черлиг чунарбажыңны, теплицаны, мал семиртир ферманы туттуруп - кылдыртыры дээн чагыглар бар. Чурттакчы чоннуң социал байдалын экижидер талазы-биле өске-даа чагыглар база кирген.

Ужуражыышкынга СЭКП Тес-Хем райкомунуң бирги секретары С. М. Достай киришкен болгаш соңгукчуларга түве чугаалаан.

Моторк ТИРЧИН.
Тес-Хем район.

Хурал соонда бодал

СУГДАН КУРГАГ ҮНЕРИНГЕ ДУЗАЛААН...

•Чаң алган аътты чаажыктырары берге•

Бо чылдың январь 3-те хоорайның № 8 профтехучилищезиниң коллективиниң ниити хүралынга ооң директору Николай Монгуштуң персоналдыг хөрээн сайгарган.

Райкүүскомнуң улус өөредилге килдизиниң эргелекчизи Макар Мандаржап эгезинде училище директору Монгуштуң эзириктер сергедир черге хонганының дугайында дыңнадыг-биле коллективти таныштырды.

Херек канчаар болганыл? Эрткен чылдың декабрь 5-те Н. Монгуш трестиң общежитиезинге кежээликтей эзирик чеде берген. Аңаа КАИ ажылдакчызы ужуражы берген. Шагдаа Монгушка эзирик кижи хөй-ниити черлеринче кирип болбазын сагындырган. Ынчан оларның аразынга маргылдаа болган, түңнелинде Н. Монгуш эзириктер сергедир черге чедирткен. Ол дугайында район солунунга иштики херектер килдизиниң дыңнадыын парлаан.

Профтехучилищениң коллективи удуртукчузунуң үүлгедиинге кандыг хамаарылгалыг болганыл? Ам оларга сөстү берейн.

Николай Соскал: — Ажыл шагының соонда арага ишкен кижи-дир. Артында спортзалга хереглээр материалдар айтырыын шиитпирлен чораан-дыр. Түге общежитиеге эзирик чеде берген кижи ийик? Өөредилге чылының төнчүзүнге чедир ажылынга арттырар деп саналдыг мен.

Александр Монгуш: — Ажыл-агыйны удуртуп билир. Ынчалза-даа аңаа удур түве чугаалаан кижиниң шорузу-ла. Айтыр, дужаар чорукка ынак. Аныяктар аңаа удур түве чугаалаарындан коргар, сестир. Ниитизи-биле эрге-дужаалынга таарышпас кижи деп билип турар мен.

Сүүр-оол Ондар: — Барыпбарып училище директорунуң эзириктер сергедир черге хонганы биске улуг дүвүрээзин болбайн канчаар. Бисте күш-ажылдың сагылга-чуруму кошкааган. Таныылдар ажылдавас. Сургуулдарывыс арагалап турар. Н. Монгуштуң дүжүметсиг, кижизиг эвес чоруун чугаалап шаг болган мен. Түңнел үндүрбээн, Ажылындан хостаар деп саналдыг мен.

Чочагай Сан-оол: Директорувустуң эки-багын билир мен. Шынын чугаалаан кижини көрбестээр кижи. Солунга дыңнадыг үнген соонда, общежитиеде чурттап турар сургуулдарның арагалаары дам барды. Олар эзирип алгаш: «Директорувус арагачы, бистер база ижер бис» деп чулчуруп турар апарды. Бо таварылга соонда директор коллективти удуртуп, корум-чурумну тудуп шыдавас. Мындыг байдалга ажылдаары бисте берге-дир.

Үстүнде саналдарны түңнеп көөрге, коллективтиң 40 хардан өрү назылыг кежигүннери директор Монгуштуң үүлгедиин үениң негелдезинге дүүштүр шын көргеннер. Профтехучилищеде аныяктар аразында арагалаар чорук чылдан чылче арбыдап, күш четтинмейн сандарап турда, ооң директорунуң эзириктер сергедир черге киргени амыдыралды билир хоочуларны дүвүреттирер арга чок. Бо таварылгадан аңгыда, эрткен чылдың ийиги чартыында Н. Монгуштуң хуу машиназын эзирик башкарып чорааны дээш, республиканың КАИ ажылдакчыларынга торгатканының дугайында партия райкомунга дыңнадыын чедир сайгарбайн барган факт база бар. Коллективтиң болгаш училищениң аныяктарын кижизидер, арагалаашкын-биле чидиг демисел кылыр моральдыг эргезин Николай Монгуш оскунган дээрзи билдингир. Ол бүгү-биле чергелештир Н. Монгуштуң кижилер-биле ажылдаарының стилинде дужаар, күш дөгээр, хедерленир, хөректеңир методтар барын хоочуннар шүгүмчүлеп келзедаа, ооң кандыг-даа түңнел үндүрбээнин бо херек бадыткаан.

Ындыг турбуже, бо хуралга олуржуп келген район чергелиг удуртукчуларның туружу өлдептиг болган. СЭКП Улуг-Хем райкомунуң ийиги секретары Камбаа Биче-оол директор Н. Монгуштуң каш чылдар бурунгаар Булун-Терек школазынга эки ажылдап турганын мактап эгеледи. Ынчалза-даа Николай Монгуштуң эзирип алгаш, Ак-Туругга улуг чогуш кылгаш, комсомол райкомунуң ийиги секретарындан дүжүртүп турганын сагынмады. Ол директорнуң четпестерин чугаалаан улусту «дуй шаап» Монгушка болчуп олурары эпчок-ла чорду.

Районда арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел чорудар комиссияның даргазы Таисья Оюн комиссияның доктаалы-биле коллективти таныштырган: «...эзириктер сергедир черге Н. Монгушту акшага торгаанын барымдаалааш, «комиссия торгавас, коллективтиң ниити хуралынче ооң херээн шилчидер» — дээн. Бо чүл? Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур комиссияның дүжүп бериишкини бе, азы ооң даргазы Т. Оюнның эренгей чоруу бе?

Таптаашкын үезинде удуртулгага турганнарда «сүзүк базар» чаңчыл ам-даа бодунуң оруундан чайлап бербейн турары илдең. Чогумна ол чылдагаан-биле боор, улус өөредилге килдизиниң эргелекчизи М. Мандаржап, трестиң эргелекчизиниң оралакчызы Ч. Көк-оол үстүнде даргаларның туружун эдерип, хууда хөрээн сайгартып турган Н. Монгушту деткип, ооң эрге-дужаалынга артары чөптүг дээрзин (дорт санал киирбезе-даа) чугаалап турдулар.

Ол чалгыгның күштүг агымы коллективтиң аныяк назылыгларын хаара тудупту ышкаш. Роза Балданай училищениң директору-биле ында партия секретары С. Ондарның аразында эп-найырал чок, чөрүлдээлиг чоруу коллективти ийи лагерьге чарганын берге байдал деп демдегледи. Ынчалза-даа: «Н. Монгуш бичии эзирик чорааш шагдаа-биле маргыжып болбас боор бе, ында улуг буруу үүү боор» деп саналдады. Аныяктар Долаана Сыдын-оол, Нина Бондаренко база ындыг түңнелдерни үндүрүп, ажыл шагының соонда эзирик чорааны дээш кымныдаа буруудадып болбас деп билип турарын бадыткадылар.

Училищеде корум-чурумнуң дүвүренчиг байдалы, ооң директору Н. Монгуштуң партия-чазактың арагалаашкынга удур хоойлузун чаңгыс удаа эвес үреп турары партия организациязының секретары С. Ондарның буруузу дээрзин санал бергеннер айытканнар. Шынап-ла, С. Ондарның ажылга стиль-методу чиктиг: коллективинге корум-чурум айтырыын, ооң удуртулгазын кым шыдаар, шыдавазын боттары чөптүг шиитпирлеп аптар байдалды ол чедип албаан. Ындыг мораль-психологтуг байдалды коллективке партия организациязының секретары чедип алыр ужурлуг. С. Ондар ол бүгүнү шиитпирлеп берзин дээш үстүкү органнарже халыыр, оларга медээлер дажыыр, чедирер чаңныг. Ооң ол негелдезин район чергелиг удуртулганың хуралга келген даргалары соора билип, Николай Монгуш-биле хууда бактажыр, ооң эрге-дужаалынче семеп турар кижи кылдыр Ондарны билип турар. Ындыг-даа дижик, бо таварылгада Н. Монгуштуң азы С. Ондарның кайы бирээзиниң амыхууда эрге-ажыын камгалаар үе эвес-тир. Бо хуралга «Улус өөредилгезиниң бир чугула болгаш берге адыры — өөредилге-кижизидилге чериниң директорунга Н. Монгуш дег моралы, мөзү-шынары кудургайлаан кижи артып болур бе?» — деп айтырыг дорт салдынган турган. Хуралдың шиитпири-биле алырга, Николай Монгуш шоолуг эвес частырыгны кылган, директор болуп артарынга төлептиг.

Директор сугдан кургаг үнген. Эде тургустунуушкунуң чамдык чайгылчак талалары дуза көргүскен. Чаң алган аътты чаажыктырары берге. Ам канчаар, айтыр, дужаар, аажы-чаңы доңгун директорун коллективи кижизидер апаар. А. Н. Монгуш коллективин, сургуулдарын канчаар кижизидер ирги?

Алдын-оол СЕРЕН.

ДЕЛЕГЕЙНИҢ КУЛЬТУРА АМЫДЫРАЛЫНДАН

МАДРИД. Делегейниң «Фитур-90» туристи онгу ярмарказының национал хүннерин Испанияга ажыдарының хүндүлел ёзулалын Совет Эвилелинге тывыскан. Ук ярмарка Испанияның пайысылалы Мадрид хоорайының чанында Каса-де-Кампо паркта ажыттынган. Боттарының национал павильоннарын делегейниң 134 чурту, ооң иштинде Совет Эвилели ында делгээн.

ПАРИЖ. Телевидениениң чаа тускай каналы Франция. да ажылдап эгелээн. Ооң ажыдышкынын чурттун культура амыдыралында чугула болуушкуннарның бирээзи деп санап турар. Амгы үеде Францияда беш миллион ажыг даштыкы кижилер чурттап турар. Телевидениениң чаа каналының дамчыдылгазын ол кижилер ажыглаар кылдыр организастаан: хүн бүрүде 6 шактыг дамчыдылгалар үезинде даштыкы чурттуглар Францияның амыдыралын, бирги эвлечгеде, культура амыдыралын билип алыр аргалыг болур.

НЬЮ-ЙОРК. Мооң мурнунда читкен культураның үнелиг үүлдери АКШ-тың Джорджия штадында тывылган. Оларның аразында: бичии уруглар ойнаар машиналар, номнар, чуруктар, хөй көпеектер аймаа, шаандакы шагның пистолет боолары, алдын, мөңгүн селемелер, хөгжүм херекселдери. Бо бүгү үүлдериниң ниити өртээ 27 миллион доллар. Культураның үнелиг үүлдериниң аразында ийи скрипканы Италияның алдаржаан мастери Антонио Страдивари кылган деп санап турар.

ГАВАНА. Кубаның кургаг чер эриин — соңгу-чөөн кезээн делегейге сурагжаан аян-чорукчу Христофор Колумб магадап, ол черниң чаражын, бойдузунуң чурумалдыын номнарынга хөй удаа бижип турган. Чаа телефильмни ында тырттырып эгелээн.

Кинофильмни улуг аян-чорукчуга, Американы ажыткаңнадан бээр 500 чылына тураскаадыр. Бөмбүрзектиң барыын кезээн ажыткаными, Италияның, Португалияның, Великобританияның, Американың Каттышкан Штаттарының болгаш Японияның кинематографистери белеткенип турар.

Далайларга улуг аян-чорукчуну үдеп чораан кижилериң сактыышкынарын ёзугаар алырга, Христофор Колумб амгы Кубаның соңгу-чөөн кезээниң чурумалдыг чараш черлерин көргеш, мынча дээн: «Кижиниң караа кайы-бир шагда көрбээнин кайгамчыктыг чараш чердир».

МОНТИНЬИ - ле - ЛЕТЦ. Францияның ол хоорайынга өлдептиг дүлгүүрнү бүдүрген. Ону амгы үениң музей культуразының чаа үүлү кылдыр санап турар. Дүлгүүрнүң узуну — 10,2 метр! Тус черниң культура ажылдакчыларының санап турарын ёзугар алырга, ук дүлгүүр болза, делегейде эң улуг. Ооң деңзизи база магалыг — бир тонна хире. Хоорайның дээди өөредилге черлериниң бирээзиниң он беш студентилери ол дүлгүүрнү ийи ай дургузунда кылып келген.

УЛАН-БАТОР. Магнитофоннарга үн бижидер, кино тырттырар кооперативтерни Моол Арат Республикада тургузуп эгелээн. Видеобижимелдер кылыр өлүн каш клубтар тургустунган. Оларның шуптузу бот-орулга-чарылга-биле ажылдап турар. Уран үүлүдүн концерттерин, харын-даа шиилерни безин кинога тырттырары чаа клубтарның, кооперативтериниң планында көрдүнген.

БЕРЛИН. Сүт музейин Герман Демократтыг Республиканың Вайзензе хоорайында чоокта чаа ажыткан. Ында 1400 ажыг үүлдерни делгээн. Сүт болгаш сүт продуктуларын болбаазырадып кылыр дериг-херексел. дерни, номнарны көрүкчүлер сонуургап турар.

(СЭТА).

МОСКВА–ВАРШАВА

Москва — Варшава аразынга делегейниң автобус аргыжар эң баштайгы оруу эрткен чылдың төнчүзүнде ажыттынган. Варшава баар дээн кижи телефон дамчыштыр билетти ам чагып ап болур. Өске арткан айтырыгларны «Совполда» деп каттышкан совет-польша-дани бүдүрүлгениң фирмазы шиитпирлээр. «Скания-113» деп эки деритинген автобус-биле Совет Эвилелиниң болгаш Польшаның 1301 километр оруунга аян-чорукту кылырга, аңаа чораан кижилер бичии-даа шагзыравас. Автобуста таарымчалыг чымчак сандайлар, чемненир чер бар, телевизорлар дамчыштыр солун дамчыдылгаларны пассажирлерге бараалгадыр, доктааган черлериниң бирээзинге ресторанга база чемгерер. Бүгү аян-чорук 18-19 шак дургузунда үргүлчүлээр.

Аян-чорукту эгелегиже чедир ийи неделя бурунгаар чагыгларны 288-15-22 телефонну дамчыштыр хүлээп ап турар. Билет өртээ 60 рубль.

ЧУРУКТА: «Скания-113» деп дүрген чоруур автобус Москвада.

Н. МАЛЫШЕВТИҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

ООН ӨСКЕ ҮШКҮ ОРУК ЧОҚ,

азы Чагырып-дужаар системаның коргунчуг хайынга таварышкан партийжи удуртукчунуң салым-хуузунуң дугайында

«Чаартылганың оруунга турар хөңнүм чогул...» — деп, ГСЧП Перлеберг райкомунуң (Шверин округ) бирги секретары Герхард Уе бодунуң сөөлгү чагаазынга бижээн. ГСЧП бүгү чоннуң сеткил-бодалын болгаш күзел-соруун илергейлеп турар деп ыяк бүзүрээш, ооң шиитпирлерни амыдыралга боттандырарынга күштерни харамнанмайн келген ГДР-ниң партийжи ажылдакчыларының бүдүн салгалынга таварышкан халаптыг муңчулуушкунну ол өлүм (чаңгыс эвес) көргүскен. Чурттуң удуртулгазы-биле чугаа эрээн муң-муң кижилериниң мурнунга Эрих Хонеккериниң үндүргени дужаалын өзугаар партийжи удуртукчулар эвес, а полицияның күштелдирген наряды үнүп келген, эрткен чылдың октябрьда болган ол өлүмчидиниг болуушкуннар ГСЧП ТК-да сөс биле ажыл-херектиң хөлчок карышкаан херек кырынга бадыткаан. Хээлиленир, саттынар, саң-хөө кажарлап сайгарар, эрге-чагырганы соора ажыглаар хөй санныг илереттинген чоруктар ол кижилерге сергектеңир соок душ болу берген. Аңаа олаорның чамдыызы шыдашпаан...

Герхард Уениң амыдыралчы оруу болгаш амы-тынынга бодунуң ооң четтингени хөй-ле үүлдерни бодандырып келир.

Герхард Уе 1932 чылда ажылчын, Германияның социал-демократтыг партиязының кежигүү кижиниң өг-бүлезинге торүттүнген. Ортумак школаны доскан соонда, дааранылга машиналарының заводунга слесарьлап ажылдаан, өөренип тургаш, инженерниң дипломун чедип алган, ол-ла бүдүрүлгеге килдис эргелекчилеп тургаш, ооң соонда директорнуң оралакчызы болган. Өңүктериниң чугаазы-биле алырга, ажыл-херекти кончуг эки билир болгаш бодунуң салым-хуузунга хомудавайн чораан.

Үжен хар-даа ашпайн чорда, аныяк удуртукчуга партия райкомунче шилчиирин сүмелээн. Организакчы онзагай кандыг-бир мөзү-шынарларын, партийжи ажылга сундуулуун көргүскени дээш эвес. Чүнүң-даа бетинде ооң пролеташы ызыгууру роль ойнаан.

Герхард Уе ук саналдан ойталап шыдаар турган бе? Шыдавайн канчаар. Ынчалзажок ындыг бодал ооң бажынга-даа кирбээн. Коммунист болганда партийжи чаа даалганы ак сеткилдиг күүседирин ол бодунуң хүлээлгезин кылдыр санаан. Угаангыр, сагыңгыр кижиниң аажы-чаңынга боданырын эвес, а күүседирни эки деп санаар «аппаратчының» (албан-хаакчыттың) баштайгы онзагай талазы чогум-на ынчан көзүлген чадавас...

Чаа ол ажылга канчаар ижитер турган ирги, ам чугаалаары берге. Күзетчи дег, дүнелерде чажыт хемчеглерге улус аайы-биле ажылдаарынга ол таажыңы туржук ирги бе? Бедик мөзү-шынар дугайында каас-коя сөстер эдип, ГСЧП-ниң чамдык удуртукчулары ак сеткил-биле чедип албаан онза эргелерин чазыыл чок хөглээшкиннер-биле холуп-бүлүп, төлептиг мөзү-бүдүшке коңгүс үүлдешпес амыдыралдың ындыг аян-шинчизи-биле чурттап турганнар. Ону кандыг-даа кем-буруу чок үүл деп билип, а нормалаттынмаан берге ажылдың орнун дуглаары-биле ынчангаш дүн-хүн чок ажылдап турарывыс ол кылдыр санап турганы өлдептиг. Г. Уе дүрүмчүдүн бижиттинмээн ук үүлдерни хүлээп алган бе дээрзин ооң төрелдери безин билбес. Кандыг-даа таварылгада ол дугайында черле чүңу-даа чугаалаваан.

Москвада партияның дээди школазынга ол үш чыл өөренген, ынчангаш ССРЭ-ге ооң хамаарылгазы аажок эки. Ында черле чаагай үндезин бар, чүл дизе ооң авазы национал ының талазы-биле орус кижи. СЭКП-ниң эгелээнде тургустунуушкунну сеткилиниң ханызындан ол хүлээп алган. Партия райкомунуң бирги секретары болу бергеш, бодунуң ажылдаар кабинединге М. С. Горбачевтуң портредин азып алган. Ол чорук үстүкү черлерге таарзынмас хөөнүү тывылдырар дээрзин билзе-даа, чурукту дүжүрбээн.

Чогум-на ол үеде өртек-үнени эмин эрттир үнелеп көөр чоруктуң аарылгыг чорудулгазы эгелээн, партийжи чурумнуң албадаашкыны-биле чайлаар ужурга таварышканы баштайгы ол-ла туружунга Г. Уе база катап эглип келген. ГСЧП-ниң удуртукчу ямбылыг болүүнүң ёзулуг бодалының оларның сөзүнге ушчок дүүшпезин, оларның-биле коммунистериниң, ажылчы чоннуң аразында чөрүлдээниң ханызын ол эскерип каан.

ГДР-ге иштики политиктиг байдал бо хире шапкын өөскүвээн болза, бир эвес ол ханы боданыр база базым бүрүзүн хынамчалыг шүүштүрүп көөр аргалыг болган болза, бо коргунчуг халап болбас-даа турган ийик. ГСЧП-ге ооң чидирип алганы авторитедин катап эгидер деп сорулганы боттарының мурнунда салып алган партийжи удуртукчуларның чаа салгалынга Г. Уе бодунуң ажылхерекчи болгаш кижизиг шынарлары-биле шуут таажыр. Ынчалзажок революция эволюциядан чогум-на оозу-биле ылгалыр болгай, чүл дизе маңаа айлар болгаш чылдар эвес, а хүннер болгаш шактар-биле санаттынар...

Г. Уе херек кырында «маска биле дөжү» аразында кыстырып алган дег. ГСЧП ТК партийжи удуртукчулардан оппозисчи күштериниң төлээлекчилери-биле кандыг-даа харылзаа тутпазын негээн. Кандыг-даа берге болза, ажылчы чоннуң эрге-ажыктарының ёзулуг илередикчилери коммунистериниң партиязы эвес, а «Чаа шуулган» («Новый форум») шимчээшкин, парламентиден дашкаар өске-даа организациялар болур дээрзин амыдырал улам-на бүзүредипкен. Дамокл хылыжы дег, өг-бүле байдалы база кызагдадып келген. Кадайының чоок төрелдери ГФР-ге чурттап турган. «Оларның-биле чагаалажырын сокседыр силер бе, азы кадайындан чарлыр силер бе?» «Үстүнден» ындыг негелде салган. Муңгараашкын, муңчулуушкундан чүрек чайгаар-ла саргып келир. Ооң ужундан ийи катап инфаркттаан.

Бир болза, чон-биле бе, чок болза, саттынакчы, хээли алыр болгаш саң-хөө кажарлап сайгарар чоруктар-биле холбажып борашкан аппарат-биле бе? Ындыг шилиишкин хүнү-даа келген. Оон өске үшкү орук чок.

Г. Уе бирги, аңаа таажыр кара чаңгыс орукту шилип алган — демократтыг шимчээшкиннериниң удуртукчуларыбиле чугаалажып, чоокшулажырының аргазын дилеп, районнуң бүгү чурттакчы чонунуң эрге-ажыктарын илередип турар ниити платформаны ажылдап кылыын оралдашкан. «Чаа шуулган»-биле ооң сөөлгү ужуражыышкыны ноябрь 4-те болган, ооң соонда бир неделя эрткенде, амы-тынынга четтинер деп шиитпирлеп алган.

Амыдыралының сөөлгү хүннеринде дыка хөй анчыг сөстер дыңнаар ужурга таварышкан. Партийжи функционерге таарышпас боду баш миннир чоруу, сөс дыңнавазы дээш «үстүнден»-даа, партияның болдурганы эдеглер дээш «адаандан»-даа ол көзеткен. Ону деткиир ужурлуг чамдык эштери база хая көрнү бергилээн.

Идеалдарның кончуг шапкын буураашкынының уржуундан болуп турар өскерлиишкиннериниң алыс утказын ол эчизинге чедир билип четтикпейн барган. Ниитилелге артык кижи кылдыр ол бодун хенертен бодап келген. Ынчан ындыг одуруглар бижиттинг берген: «Чаартылганың оруунга турарын күзевес-тир мен...» Бодунуң эштеринге ынчалдыр бижээн. Хол-боозу-биле ол аттынынкан. Шынчы чурттаан амыдырал ынчалдыр үзүлген.

...Бо таварылга чаңгыс болган болза, ооң дугайында бижээнинин дүжүү чок турган чадавас. ГДР-ниң парлалгазы ындыг таварылгалар эвээш эвес деп бадыткан турар. Г. Уениң амыдыралының болгаш өлгениниң дугайында материалды алганым «Вохенпост» деп еженедельниктиң оллэ номеринде партия Кетен райкомунуң (Галле округ) бирги секретары Херберт Хебер амы-тынынга боду четтинген дээрзин база бижээн чораан.

Германияның Социалистиг чаңгыс аай партиязының эрткен чылдың төнчүзүнде болган онза съездизи ону Демократтыг социализминиң партиязы кылдыр чарлаан. ГСЧП — ДСП-ниң чаа удуртулгазы: бир болза, партия боттарының идеялары болгаш амыдыралчы принциптер дээш туржурунга кызыгаар чок аргалардыг деп эргелерлиг чаңгыс аай үзелдиг кижилериниң эвилели болу бээр, бир болза ол бодунуң бүгү-ле туруштарын чидириптер деп мелереп билип турар.

Оон өске үшкү орук чок.

Игорь ОСИНСКИЙ.
(СЭТА-ның корр.).

Элегиялар

КАРАЖА

База катап аарыг эшке
Барып чордум — идегел чок:
Хүрең-кызыл шырай-арны
Күскү бүрү апарып-тыр.
«Эттиместээн мындыг ийин,
Эмчилер-ла канчаар...»
дигеш,
Харлыга бээр, ажыг чаштар
Карактарын дола бээр-дир.
Чаа-чалбак шөлү болза,
Чакпыыл октан эжим
тайзып —
Бодумну дүй тудупкай мен.
Борта чүнү канчаптар мен?!
Өйү кээрге, чараш чечек
Өлүп-кадып қалыры дег,
Шагы кээрге кижи база
Салымындан чайлавас-тыр.
Өөр-өнер чону-биле
Өөнүк-төрел чоруп-чоруп,
Хайлыг өлүм аспаандыва
Караш дээрн — каража-дыр!

БИР-ЛЕ ХҮН

Бодап чораан идегелим
Борең күс дег оңа берди.
Ногаан чай дег өөгүр каазы
Ол-ла хевээр чораны
ол-дур.
Борбак чүрээм сокпайн
барды,
Бойдус болуп хуула өерди.
Хөөрүмдүве салгын, харын
Хөй-ле бүрү саарып туру.
Кара булут бүргег дээрден
Карак чажын куда каапты.
Диңмирээшкин дунук үнү.
Дидим эвес чаңгыланды.
Идегелим чаңгызы боор,
Ие-черим човуурта й-дыр.
Кызаңнаашкын болу берген
Кымчылай хап көстүп эртн.
Карактарым оду өштү.
Караңгы дүн болу берди.
Чүгле харын сылдыстарже
Сүнезиним хөглүг ушту.
Кажан ийик, өлүм мени
Хайыраа чок сегирип аар.
«Авай» дигеш, туттунарга.
Агаар келзе, коргунчуг-дур.

Сарыг-оол КУУЛАР.

СОЛУН ОДУРУГЛАР

«Кара баглыг «Заря» деп шакты тып алган кижилер ону боттарынга арттырып алзыннар — чүге дээрге мен ону октапкан кижи мен».

Г. СЕМИК.

— Көр даан сен — деп, кадайы ашаанга чугаалаан. — Мээң платьем-биле сээң хөйлецинги чаңгыс аай дөмей постен даараан чүве-дир.

— Ол-ла болгай харын! — деп, ашаа өөрээн. — Бисте домейлежир нинти үүү-даа чок дээр болгай сен.

Н. ХОНИН.

— Тик дээрге үүү-даа эвес-тир деп кым ынча дээнил? — Тиктериңи ачы-зы-биле саннар улгадыр-ла болгай.

• • •

Дүжүлгезиниң алдарын сүргеш, бодунуң адын бодаваан.

• • •

Чеди катап хемчеп турар арамда, бир-ле кижи үзе ...ерип-тир.

• • •

Шуугаазын хөй черде ажыл-херек чылбас.

• • •

Чамдыктар ажылдаар дээш өөренип турда, өскелер бир-ле үвеге өөренип алыр дээш ажылдаарлар болгай.

(«Хөглүг петит» шоодуглардан).

ЭГИДЕРБЕЙ

Чечен чугаа

Эрттир удуп каап-тыр мен. Шакты көөрүмге, сеске он минута четпес. Кадайымның эртенги чем суп каан сумказын алгаш, ыңайла болган мен. Ажылче халып-ла ордум. Кирер эжик аксынга таңныыл мени доктаадыпкан:

— Сумканда үүл ол?

Сумкамны ажыдыпкаш, кайгап-ла кагдым. Ында эртенги чем орнунда дачага аппарып салып алыр дээн моторжугажым бо чыдыр де.

— Оорлап алган үвенни дедир эгидериң ол ышкажыл але — деп, таңныыл сонуургай-дыр.

— Чок — деп шинтпирлиг харыыладым. — Магазинден садыш алдым, цехче аппар чор мен. Станокта мотор өрттенген, солуур дээш.

Вахтёрлар кайгай бергеннер. Кайгамчык херек — заводче кижи боду херек үүлдү садыш эккеп турар апарган.

Херек тодарагыже чедир мени тудуп турдулар. Хөйнинтини база бут кырынга тургузупкан.

Хамык үве хайнып эгелээн. Оркестр база чедип келген. Дирекцияның төлээзи байыр чедирип, эки эгелээшкин дээш холум туткан. Өскелер база ол үлегерни эдерзин деп кыйгырдылар. Солунга үндүрери-биле чурукка база тырттырдылар.

Бажыңымга сеткил-сагыжым ханган чаныып келдим. Кадайым мынча дейдир:

— Көрбес сен бе, кайы хире хүндүлеп турар-дыр...

Эртен кадайым база-ла сумкага үүү-хөөнү белеткеп каан. Бистиң «Запорожезивистиң» насозун, адырар дүлгүүр база киир каап каан.

— Быжыглап эөрер апаар болгай.

Эртер эжикке чоокшулап келгеш, сумкамны ажыдып коргузе бердим. Вахтёрлар ону-даа тоовадылар.

Үрер хөгжүм ойнаан тур. Дирекцияның төлээзи сөс ап тур:

— Бөгүн бистиң коллективтиң амыдыралында онзагай болуушкун болуп турар-дыр, эштер. Мооң мурнунда оорланып, кавыраттаныр турган Моталкинни бөгүн мактаар апаар-дыр бис. Заводтан оорлап аппарган шупту үвезин кадагдан эгелээш дедир эгидип турар кижи-дир. Кавыраттанырбай эвес, Эгидербей Моталкинден үлегер алынар.

«Ээ-да, черле үүү дээрил аан, алдар дээрге мөңге эвес кончуун көрем» деп, өске улус-биле кады Моталкинге байыр чедирип часкавышаан, бодап турдум.

Е. НЕФЕДОВ.

МООЛ ХҮРЭЭ

1799 чылда улуг Алдын хүрээни туткан. Ооң иштики дерии байлак, хөй бурганнар чуруу-биле каастап кылган. Эрдэнэ-зуу хүрээзиниң ламазы Буния лама дуган кырындан Европага Отто Лилиентальдың мурнунда-ла ужудуп турган.

Буддизм Моолга Чингисхаан үезинде-ле нептерей берген турган. Ооң оглунун оглу Хубилай-хаан үезинде шажын күрүне эргелиг турган. Үш үүс чыл эртканде Автайсайн-хаан Тибет чораан соонда, XVI векте Орхон хемнин эриинде Моолдун найысылалы турган Хар-Хорумнуң бузундуларының чанынга Эрдэнэ-зуу хүрээни тудуп эгелээн. Ооң адын очулдурарга, үүс эртине дээн.

Хүрээнин сорулгазы болза, көшкүн араттарның аразынга «сарыг шажынны» азы ламаизмни нептередири. Буддизмниң бир улуг адырларының бирээзи «сарыг шажын» хүрээзи 1586 чылда туттунган болгаш, будда Мекка апарган. Он сес гектар шөл ээлээн хүрээниң девискээрин долгандыр шивээ ышкаш ханалар туткан. XX вектиң эгезинде борта 1,5 муң ламалар турган. 108 субурганнарлыг турган комплекс алдан эжиктиг. Бо хүрээниң ламаларындан Их-Хүрээ биле Гандан хүрээзиниң ламалары хөй турган: 13 муң болгаш 7 муң санныг. Ынчан Моолга 747 хүрээлер ажылдап турган.

Үжен чылларда хамык хүрээлерни узуткаан. 1941 чылда, та канчан үве ийик, Эрдэнэ-зуу хүрээни күрүне камгалалынга алган. 1965 чылда аңаа ламаизм культуразының музейин ажыткан.

Амыдыралдан чугаа

ШАВАР АКЫЙ

Шавар акыйны бичиимден тура-ла таныыр чораан кижи мен. Ооң чогум ады Шавар база эвес болдур ийин. Ол акыйның Шавар деп шолалыг апарганында база ужур-ла бар. Ийе, тыва кижилер шаанда кончуг хүндүлежир чораан. Улуг кижилериниң адын черле чык кылдыр адавас. Олары кандыг-ла-бир шола аттыг болгулаар. Ындыг ат-биле оларны адаары дорамчылаашкын эвес, а хүндүлелдиң база бир херечизи болуп турганы чажыт эвес үве.

Шавар акый назыдап кырыыаан турда-ла, аңаа чон шола атты тыпсып каапкан. Аңаа ол пат чаңчыгып калган. Ооң аажы-чаңында бир-ле онзагай, далаш азы кандыг-бир үвени кылыр дээнде хандыр бодап албас, серт-бурт, үүү-ле бодайдыр, ынчаар кыла каптар. Оозу чамдыкта эгиттинмес частырыларга-даа чедире берген болгулаар.

Ол акыйның чонунга багы черле чок. Ооң аныяк хирезинде шола аттыг болу бергениниң чылдагаанын бодап көөрге, ооң аажы-чаңында кижилерден ылгалып турар онзаланчак байдал бар хире. Мээң-не билирим, аът мунганда черле чорт-пас, кайы-бир талакы балдыры-биле эзериниң кырынга тыртыйты олурупкаш, ол-ла будун содуйту сунупкан, даалыктадып-ла чоруур акый болгай. Чогум ооң мал мунганда, кымчы тудуп чораанын черле көрбээн мен ийин. Метр хире ол хаак тудупкан, оозунуң ужун ылбырадыр дайнап алган чоруурун харын эскерген мен.

Аалдарга баргаш аъдындан дүжерде, муңгаш-дынын чыраа кажааның өргенинче кедире каапкаш, аъдындан дүшкеш-ле, өгже кылаштаптар. Чамдыкта боду өгге кирбейн чорда-ла, салдырыын баглавзан үүгенин аъды кажаага ушта өгенипкеш, эзери-биле өттап кылаштап чоруй-даа баар-ла. Ооң аъттары кончуг чааш болдур ийин. Аажы-чаңы багай аъттарлыг турган болза, кайын ынчап чоруур ол.

— Аъдың боштунуп чоруй баарды, акый — деп, чугаалаарга, тоовас-даа, «хамаан» дей тыртып каар, херекке-даа албас. Ооң ол «хамаан» деп сөзү чаңчылы апарган. Бир эвес «Шавар» деп шолазы чок турган болза, «Хамаан» деп шола аңаа база адаттына бээр турган боор.

Колхозка ол хой малдап чораан. Хоюн одарладып, машина чорбас тайгаларже көжерде, бичии урутларын хуунарга баштары көстүп чоруур кылдыр суккулааш, эзеринге дергилегилепкен бар чыдарын улус бо-ла көрген боор.

Бир-ле күзүн малчынар күзеглеринче көжүп турган үе үве. Колхоз даргазы:

— Шаварны күзээче көжүрүп кааш кел — дээш, чүүгүн боду дүжүрер машина чолаачызынга даалга бергеш чоруткан. Чолаачы хап кээрге, Шавар кадайынга хоюн сүрдүрүп чорудупкаш, чолаачызы-биле боду иелээн өөн бузуп чүдүре берген. Чүдүрүп алгаш көөрге, пашта хайындырган өремелеп каан сүдү артып калган болган.

— Сүттү канчаарыл, акый? — деп, чолаачы айтырарга:

— Өремезин союп чивит, ол — дээн. Оозу өремезин союп алырга, Шавар сүдүн тараа соктаар согаажынче куда берген.

— Ол канчаарың ол, акый? — деп, чолаачы элдепсинин айтырган.

— Хамаан, өшкү кежибиле дуй шарыптар болбазыкпе — дээш тоовас болган.

Күзегде, хонар черинге чедип келгеш. Шавар акый чолаачыдан айтырган дийин:

— Демир хааржактыг машиналар чүүгүн боттары дүжүрер үве дээн кай, сээң машинаңның хааржаа демир үве ышкажыл, але ол.

— Эт-севиң үрели бербес болза тө тудуптар машинала болгай.

— Хамаан, черже «саартывыт» — дээн.

Бедик машинадан өг херекселин тө түттуруптарга, чүзү артар боор, өөнүң ыяжы, аптара-савазы бусту бергилээн.

Хой сүрген кадайы чедип кээрге, өөн өглээр арга чок кылдыр буза дүжүрүп алган, бүдүн-бүдүн ынааларының уштарындан бөле баглаш, өөнүң кидизи-биле шыпкаш, бичии бөдейжигеш кылып алган орган.

Ол кежээ хаттыг чаашкын болган. Хенче анайлары донгаш, баагайндыр алгыржып-ла эгелээн. Кадайы: «Киирип алыр өглүг эвес сен, ол анайларыңны канчаар кижи сен» деп ажынарга, үне халаш, тар аастыг уургай каскаш, ынаар анайларын киир сүргеш, ооң аксын дуй ширтек чадып каан. Эртенинде ол ширтээн ажыдыптарга, анайларының чамдыктары албыгып өлүлеп калган болган. Ол халакхилээн, төп эгелээн. Уваа, чиктиг, элдеп чаңныг кижилер база тургулаар үүведир ийин.

Аваа МОНГУШ.

Кызыл хоорай.

Тоол

АЪТ БИЛЕ ЭЗЕР

Шыяанам. Бир-ле черге аңчы кижи чурттап-даа чораан үвен иргин. Экер-эрес аңчының чарылбас өөнүктери — бажының адаанга сыртыы, чарын адаанга дожээ, хадың дазылы эзери, ырак-чоокка мунар эки аъды-даа турган үвен иргин. Олар кайы ыракка чорук кылып, кеззеде чарылбас, эптиг-найыралдыг чурттап чораан. Бир-ле катап аңчы эр-даа алдай таңдызынче аңнап чоруй барып-тыр эвеспе. Таңдызынга келгеш саңын салып, чажыын чажып, чалбарып турган-даа үвен иргин:

Чорткан аътка човаг чок,
Чораан ботка хала чок бол, —
хайыракан!
Чара кагар чилиглиинден,
Чалалаар семизиннден,
Хөмүр дег кара сорлуукдан
Хар ышкаш агындан
Караан хаптан
Кулаан куйлап бер,
хайыракан!

Эзер ону дыңнааш, мээң эзем саңын салып, чажыын чажып чалбарыырда, багай аътка сагыш човаар, ёзулуг кадыр артты ажырып, бажынга сыртыын, чарынга дожээн чылыглап, чымчактап чоруур мени херекке албас, мээң бар-чогум-даа домей ышкажыл. Моон соңгаар кажан-даа багай аът-биле аңчыга бараан болбас мен деп ажынып, хорадап, алгырып-ышкырып-ла үнген иргин. Аът ону дыңнаш база-ла дыттыла берип-тир.

— Сен ышкаш дөрт кезек куу ыяштың кандыг ажык-дүжүү турарыл? Омаахон! Мен-не болгаш сени бүгү назынымда үүктеп чор мен, ам моон соңгаар, оргам оюлгуже сени үүктээри болзун.

— Мен чок болзумза сени кым-даа мунмас, мээңбиле маргышпа, кеззеде кижилер, таалың үүктээр чалча — деп, Эзер аътты уламма дузай берип-тир.

Аът биле Эзер маргышсамаргышса, моон соңгаар кажан-даа көрүшпес, кады чурттаваынга четкен, мындыг-даа үвен иргин.

— Сен ышкаш аай-дедир ийин арыныг ыяшты үүктевезимзе, мөңээ чиик боордан башка, чүмнү-даа оскунмас мен.

— Сээң чыдыг дериңден кускум келир, чыдын чыттпас толарындан ырмам сынган, чажым чанган, сенден чарылызма чыргалдыг дыжым дыштаныр, улуг уйгум удуур мен — деп, Эзер улам хөректенген-дир оо.

Эзериниң колун-чиримн, баскыыш дерги, төрепчи, чопаа, харын-даа хыраазы. Кош хыраазы, кыдат сарыг хырбазы, кызыл дозулуг ийи эзеңгизи моон соңгаар бо Аът деп моомага кажандаа бараан болбас бис деп улажы бергеннер.

Аңчы аъды-биле хамык херекселин эптештирер дээш аңнааанда-даа чок, каш хонуктуң вүүрүнде чадажып каап-тыр эвеспе. Чеже ынчап турар, эзер-чоннаан ыяшка аскаш, аар үүгүн чаныдак аъдынга артынгаш чаныпкан-даа аңчы үвен иргин. Та каш артты ашкан, та каш хемни нешкен үүве, эзер чок аъттың оорга-мойну дежилгеш сөөгүнге чедип, балыг-бышкын чериниң аарыырынга шыдажыр арга чок кыннып келген иргин. Аът ам-на үёлап-човууртап, улуг чазыгны кылганын миннип, эзер чокта бир-даа арт аштынмас үүве-дир, дедир барып эзерге буруузун миннип. ам кажан-даа бакташпас бис, дедир ээп көрээл деп дилеп турып берип тур оо.

Аңчы аъдын кээргээш, эзерин азып каан биеэги черинге кээрге, ол-чаъс кыдат сарыг хырбаны ылчырады чаттан, улуг хат келгеш эзериниң дөрт ыяжын дөрт башка октапкан. колум-чиримн шупту илчирип үзүлген, ыглашкан-сыкташкан, тос аңы чыткан иргин. Аңчы тос аңны эт-септи чыып, септен каарга, ам кажанда-даа маргышпаалы дижип, багын чугаалашкаш ыглажып, эвинн чугаалашкаш, маттыржып-даа турган. Оон бээр-ле Эзер биле Аът ийыралдыг чурттап чоруй барып-тыр.

Борбак-оол САРЫГЛАР.

Эскериглер

Бажын туттунган

Хойжу келген аалчызын дыка-ла хүндүлээн. Чоруурда хавын дуптээш, бир дириг хойну база четсип берген. Эзеңгизи дыңзый бергенде, эжиргээ дам баар кижи болбазыкпе.

Аалчылар дүвүреп-дүвүреп чоруткан. Ашак-кадай иелээ арткан. Бичии сергеп алгаш, мал-маганын ажаап кирипкеннер. Оларга кым дузалажыр. Ийи боду-ла бораланып орар улуста. Кадайы хойларын ончалап турган, төрүүр чеде берген калчан-кара хоюн чоктап каан. Үнмээн-не хой болгай, канчап баар чоор деп бодаан. Оон өөнүң иштинге чугаалаан. Оозу бажын туттунгаш хыйланып-ла эгелээн: «Халагым ай, оомну берипкеним ол-дур».

Кадайы ашааның кырында-ла барган: «Караа көзүлбестээн, кулугур, хайыраан хоюмну берипти».

Араганың хайындан олар мыычаар чадараннар.

— Чок, ол ындыг эвес. Кайы-бир ырактан келген оорлар танып алзын дээш чугайлап алганы ол-дур

Кызыл бажың чажыды

Кожам кончуг тывызык кижи. Мени инпекеш, сымыраны-дыр:

— Дүү бажыңның өөнү чүге кызыл деп бодаар сен?

— Хойге көскү болзун дээш будуп алды ыйнаан — деп харыыладым.

— Чок, ол ындыг эвес. Кайы-бир ырактан келген оорлар танып алзын дээш чугайлап алганы ол-дур

Ийи ыт аразынга...

Ийи хеөзжен хөөрежип орган. Бирээзи оргаш чугаазын уламчылаан.

— Кара-оол дүүн клубка карактарын будуп алган уруг-биле танцылап турду ийин. Аваа эвес хевирлиг, арай чиктии кончуг чорду ийин, эжим.

Калдар-кыс ырак рейсче чоруй барган ашаа Кара-оолду четтикпейн манап орган боду ону дыңнааш, чымсырт кынган.

Оозу удаваанда бо чедип келген. Амыр-менди-даа чок ашаанын кырында-ла барган: «Каяа чордун, халымак эр, моон доп-дораан чор, кандыг кижиң-биле танцылап турдуң!».

Хойжуларга сиген чедирип чораанын тайылбырлап шаг болган. Кады чораан эжи Эрес-оол кирип кээрге, ам харын оожургаан. Харалааның, Калдар-кыстың эжи хоп-иүгүлдү үрүпкеш, канчаар эвес деп бодаан үүведир. Харын-даа чүгээр болган. Ийи ыт аразынга сөөк октап, ийи кижи аразынга сес сөгдеп чоруурга боор бе?

Ондар БОРАШ.

Таварылгалар

Даш-оолдуң төрүттүнген хүнү

— Дыңнадың бе, эжим, Даш-оолдуң бажыңындан ырак эвесте чурттап турар болгай сен. Кижиниң төрүттүнген хүнү чоокта чаа болган-дыр. Аңаа чораан дүңмазы чугаалап келди ийин. Шаандагы, 50 чылларда, школага концерттерге чугаалап чораанны шүүлүктерин, басняларын аңаа кижиң аажок чугаалагылап турган дилир, солун-на аа?

— Элдептиг-ле үүвелер тургулаар-дыр, акый — деп, дүңмам Лиза менээ чугаалады. — Каш инектиг улус бис. Дузалал ажыл-агыйының ажыктыының дугайын билбес кижи ховар. Силер, журналистер, ол дугайын солун, сеткүүлдерге хойнүле бижип, пропагандалап турар болгай силер. Шын, ооң ажыктыы ажок. Ынчаймайн канчаар ийик — чурттун Аъш-чем программазының айтырыын шинтпирлээринге ол дыка улуг күш болгай. А үүнү чугаалаар деп олурарым-ны кайын билир деп силер, ынчангаш эки дыңнап олурунар аа.

Кыш дүшкен болгай, ынчангаш бир аалда чагып каан инээвисти чиш кылдыр алыры-биле чеде берген бис. Аалдың ээзи-даа бисти инектер аразынга эккелгеш, чугаалай-дыр: дуу, Крыловтуң «Каарган болгаш Дилги» деп баснязын кончуг солун, чаптанчыг кылдыр чугаалаарын бодун дыннап-ла чораан болгай сен. А сээң-биле кады база-ла интермедияларны, басняларны бо-ла чугаалай берген чоруур ийик чоп — деп, «О. Шынаа» совхозтуң хойжузу эжим, мени бир-ле дугаар көрүп каан дег, салдыкпастап чугаалаган тур кажаа артынче кылаштап бар чораан инекти тудунар, ону алыр силер. Каш кижи ынаар маңнашкан соонда, инекти шынап-ла мыйызындан баглап алган келдилер. Ол инекти көрүп каап элдепсине-ле берген мен: арта-ла үнүм безин сирицейни берген, турган черимден безин шимчеп шыдавастай берген ышкаш болган мен. Чүге? Оорга алыскандан бээр элээн үе эрте берген, дилеп тып чадааш, ам шуут чогел төнген инээвис ол болду ийин! Ынчап ол инээвисти тып алган болгай бис. А инээвистиң чогум канчап ында чеде бергенин чогуур албан чөрлери ам тодарадып, истеп турар үүве — диди.

Инээвис ынчаар тывылды

Февраль 30-де төрүттүнген

— Бир катап «Шын» солунга бижээн материалыларны номчааш, силернинбиле ужуражып база бир элдептиг үүүлду силерге сонуургадыр деп бодап чораан кижи мен ийин, аңаа — деп, «Кызыгаар» совхозтуң ажылчыны аныяк эр менээ чугаалады. — Силерниң ол бижээн кижиңнерниң төрүттүнген хүнү — февраль 29 болду. Ол аңаа дээрге, 4 чыл болгаш-ла төрүттүнген хүнүн демдеглеп арттырып турар кижидир. А мээн честем Каадыр Соннының төрүттүнген хүнү кажан деп бодаар силер? Февраль 30-де-ле болгай. Элдептиг-ле үүве аа! Че, ындыг-ла-дыр, февраль ай 28 азы 29 хонуктуг деп үүвени ол үеде документилер кылып турган тыва эштер билбээн-даа дижик. А ында ажылдап турар амгы эштер честемниң паспортунга канчап февраль 30-де төрүттүнген деп бижип каанын шуут элдепсинер мен ийин. Та бүзүренер, та бүзүревенер — шынын-на чугаалааным бо ийин. Шынап-ла, элдептиг аа?

Сугга дүшпейн чор

СЭКП райкомунуң ынчангы залында ажылдап олурувуста, инструктор бир эживис кирип келгеш, столунуң кырынга саазыннарын чада салгаш, чоогунга олурган боорумга ынчаары ол ийик бе, менче көрүнгеш, чугаалады:

— Че, Маадыр, сугга дүшкеннерни камгалаарының ниитилелиниң кежигүнүнге кирер-ле болгай.

— Кужур эжим, сугга дүшкеннерни камгалаар хамаанчок, бодум шуут эштип билбес кижи-ле болгай мен. Эпчок ыйнаан.

— Ында кижи эпчоксунар үүү боор — Совет Эвилелиниң хамааты бүрүзү сугга эштип билир деп бодаар сен бе? А кежигүнге кирери сээң хүлээлгендир.

— Че, силериң сүменер ёзугаар кежигүнге кирип-ле алган дижик мен. А бир эвес сугга кижи дүже берзе канчаар мен? Бодум эштип билбес кижи ол кижини камгалаар дээш сугже халый бээримге, мени сугдан кым уштурул? А сугга дүшкен кижиге ол ниитилелдиң кежигүнү хирезинде дуза чедирбээн дээш айтырыг көдүрүлзе канчаарыл — мен буруудаар апаар-ла болгай мен. Ынчангаш хоржок: кежигүнге кирбес мен.

Оон менче ол хүлүмзүрээн хевирлиг көргеш айтырды:

— Сугну ажыглап — ижип, чунуп турар сен бе?

— Ийе, ижип, чунуп турар мен.

— Ынчаарга ол-дур-ла — кежигүнге кирер апаар сен — дээш, белен кылдыр доддуруп кааны билетти менээ тудускаш, «Сугга дүшпейн чор» — дээнзиг, холумну дыңзыды тудуп кагды.

Маадыр-оол КАЛЧАН.

КИНО

ЯНВАРЬ 27-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Леди Макбет Мценского уезда»** (16 хар четпээннер кирбес) 9.20, 15.20, 17.20, 19.20 (узаткан). **«Полет навигатора»** (АКШ) 11.20, 13.20. **Видеозал**: **«Зита биле Гита»** (2 сериялыг) 10.00, 13.00, 16.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Солнце в кармане»** 8.30, 11.50, **«Полет навигатора»** 10.00, 13.20, **«Однажды в Америке»** 15.00, 19.00 шактарда.

«КАА ХЕМ»: **«Жизнь по лимиту»** 13.30, 15.25, 17.10, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Один момент»** (Индия, 2 сериалыг) 14.00, 16.30, 19.00 шактарда.

АГААР

Республикага дүне 28—33, чамдык районнарга 40 градус чедир соор. Хүндүс 21—26 градус соор.

Кызылга чагбас, Агаар дүне 33—35, хүндүс 23—25 градус соор.

Чарлалдар вюрозу

ТВ

ЯНВАРЬ 27
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Өгбүле академиязы. 9.05 Орус улустуң ырылары. 9.20 «Бистиң садывыс». 9.50 Кимн. Чер. Октаргай. 10.50 Леверкузен хоорайнын «Байер» фирмазынын эр ниити ыры коллективиниң концерти. (ГФР). 11.20 «Дириг амытаннар оранында». 12.20 Тиилелгенин 45 чыл болганынга. «Бодувусче отту келдиртивис». 4 сериялыг уранчечен телефильм. 1-2 сериялары. 15.05 «Меркурий». Коммерция медээчизи. 15.35 «Спектр» 16.05 Мультфильмнер. 16.20 «Партия дугайында чугаалар». 17.20 Улусчу чогаадылганын «Радуга» телепрограммаларының 8-ки делегей фестивалы. (Индия). 17.45 «Делегей панорамазы». 18.30 Леонид Быковтуң фильмнери база рольдары. «Лукаштарга алгыш-кырыш». 20.00 «Аас-кежиктиг таварылга». Өгбүле телевикторинзы. 21.00 «Ye». 21.30 Телекорүвчүүн спутниги. 21.55 «Ойна, гармонь!». 23.10—01.15 «Дүн ортузунга чедир болгаш боң соонда».

ИНИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Барымдаалыг фильмнер. 9.00 «Артыңдан боолаашкын». Уран-чечен фильм. 10.30 Депшилге. Информация. Реклама. 11.00 Бүгүдеге педагогика. 12.00 «Төгериктиң квадратуразы». Национал аразында харылзааларның айтырыгларының талазы-биле публицистиг программа. 13.45 Бүгүдеге спорт. 14.00 Орус чугаа. 14.30 «Эфирде — Совет Россия». Видеоканал. 17.00 «Юрмала-90». Совет эстрада ырыларының аныяк күүседикчилериниң 5-ки Бүгү-эвилел телеконкурузу. 18.10 Мультфильм. 18.30 «Ye». 19.00 В. Кикта. Киев Софиязының фресналары. 19.40 Поэзия В. Мамонов. 20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 Барымдаалыг телефильмнер. 20.55 Полоцкиде орган кежээзи. 21.20 «Карло аңаның театры». Улуг кижилерге мультфильм. 21.30 А. Гаврилин — «Анюта», А. П. Чеховтуң чогаалын өзугаар тургускан фильм-балет. 22.40 «Музыка болгаш мода». 23.30—01.35 «Дүнеки сеанс» киноконцерт. «Бензин кудар черниң кадыны». Уран-чечен фильм.

«ДЕКЕЙ-ОО»

Февраль 17-де 12 шакта СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдышкын бажыңында **тыва улустуң «Декей-оо» деп ырызының байыралы болур.**

Байырлал программазында: эң шилиндек ыраажыларның ырлары, ийи болгаш үш ки... ...жикчилер ырлар күүселдеп, улусчу артистериниң байыр чедириишкиннери. Тыва национал хеннериниң конкурузу. Тыва АССР-ниң бүгү раённарындан ыраажылар аңаа киржир.

Билеттерни ажыл хүннеринде 9 шактан 18 шакка чедир республиканың эртемметодиктиг төвүнүң бажыңында садып турар.

Танцы болгаш ниити ыр болгаш танцының хоорайда улусчу ансамбли чарлап турар.

Танцы болгаш ниити ыр болгаш танцының кичээлдаар хүннери: понедельник, среда, пятница 18 шактан 20 шакка чедир.

Ниити ыр болгаш танцының кичээлдери вторник, четверг хүннеринде 16 шактан 19 шакка чедир болур.

Ансамбль тур када өөредилге-бүдүрүлге комбинадының бажыңында ажылдап турар.

067000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93. Киллистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25; ◆ идеология — 3-34-57 ◆ совет тургузут — 3-34-98; 3-41-23; ◆ үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; ◆ роулетпүр — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа калдыгы — 3-39-03; 3-34-39; ◆ очулга — 3-34-93; ◆ корректорлар — 3-37-11; ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41; ◆ солун келбейн барганда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41.

Чылда 300 катап үвер Хемчээли 2 парлалга амазы

Тиражы 28000 экз. Чагыг № 370.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, № 1.

Индекс 54241

ТС—00035.